

KRISTŮV HROB A JEHO PRAŽŠTÍ OCHRÁNCI

Z topografie kláštera božehrobců na Zderaze

PETR ULIČNÝ

Klášter kanovníků Božího hrobu na Zderaze v Praze s kostelem sv. Petra, založený asi kolem roku 1190, byl natolik poškozen za husitských válek, že téměř zmizel z topografie města. Díky bohatým písemným pramenům a několika dochovaným reliktiům je možné se pokusit o rekonstrukci jeho stavebního vývoje a předhusitské podoby s chórem zasvěceným Božímu hrobu, který byl zřejmě umístěn v západní části kostela. Specifičnost kláštera v rámci Prahy pak dokládá užívání liturgie inspirované obřady v chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě.

THE TOMB OF CHRIST AND ITS PRAGUE PROTECTORS. FROM THE TOPOGRAPHY OF THE MONASTERY OF THE CANONS REGULAR OF THE HOLY SEPULCHRE IN ZDERAZ

The Monastery of the Canons Regular of the Holy Sepulchre in Zderaz in Prague with the church of St. Peter, founded around 1190, was so badly damaged during the Hussite wars that it almost disappeared from the city's topography. Rich written sources and several surviving relics allow for an attempt to reconstruct its structural development and its pre-Hussite appearance with the choir consecrated to the Holy Sepulchre, which was apparently located in the western part of the church. The specificity of the monastery as part of Prague shows the use of the liturgy inspired by the operation of the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem.

Klíčová slova — Praha-Nové Město – klášter – božehrobcí – kanovníci Nejsvětějšího jeruzalémského Božího hrobu – Na Zderaze – architektura gotická – liturgie – Jeruzalém – Světec – Miechów

Key words — Prague's New Town – monastery – sepulcriner – Canons Regular of the Holy Sepulchre of Jerusalem – Zderaz – Gothic architecture – liturgy – Jerusalem – Světec (Schwarz) – Miechów

Klášter kanovníků Božího hrobu na Zderaze v Praze, nazývaných též křížovníci s dvojítm červeným křížem nebo božehrobcí, byl jedním z nejstarších pražských klášterů. Zároveň je dnes také jedním z nejméně dochovaných a tedy i nejméně poznáným.¹ Zde prezentovaný souhrn poměrně bohatých písemných pramenů dává nahlédnout na několik etap výstavby kláštera. V roce 1227 odkázal klášteru Kojata z rodu Hraběšiců, který ho spolu se svým bratrem Všebozem založil, svůj značný majetek. Sám Všebor klášteru odkázal další majetek někdy před rokem 1238, kdy byly konsekrovány dva oltáře. To zřejmě souviselo se stavební akcí, realizovanou asi z Všeborova daru. Od roku 1256 jsou datovány listiny udělující ve prospěch kláštera četné odpustky, které souvisely s další stavbou vrcholící v roce 1276 posvěcením nového chóru společně s oltářem pod titulem Nejsvětějšího Božího hrobu a sv. Jana Křtitele. Kolem roku 1361 pak byl přestavován klášterní ambit, v němž byla kaple Božího Těla, zmiňovaná v roce 1391, kdy je jako svědek uveden kameňík Henzlin, který se mohl na nějaké stavbě v klášteře podílet. Z ambitu je dnes dochována jeho severní část, přeměněná na obytný dům čp. 275/II. Další akce, týkající se klášterního kostela, probíhala kolem roku 1410 a byla zřejmě dokončena v roce 1415, kdy byl do nově postavené části kostela přemístěn oltář Božího Těla a Nanebevzetí Panny Marie. V roce 1420 byl klášter zničen a podle barokních historiků zůstala před stavbou nového barokního chrámu v roce 1715 z původního kostela stát jen sakristie a fragment presbytáře. Mohly to být pozůstatky chóru západního, zasvěceného Božímu hrobu a sv. Janu Křtiteli. Západní orientace a zasvěcení Božímu hrobu, jediné známé u chóru kostela ve středověkých Čechách, by tak odráželo zaměření řádu k úctě místa dokládajícího Kristovo zmrtvýchvstání. Chrámová služba se řídila liturgií ustanovenou na přelomu 11. a 12. století přímo při chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě, jak dokládá rukopis z doby kolem roku 1385, uložený v Univerzitní knihovně ve Vratislavi (Wrocław).

Řád má své počátky v Jeruzalémě doby křížácké vlády, kde při chrámu Božího hrobu ustavil lotrinský vévoda Godefroy z Bouillonu ihned po dobytí města v roce 1099 kapitolu kanovníků, jejímž účelem byla ochrana a uctívání Kristova hrobu. Tu pak v roce 1114 patriarcha Arnulf z Choques přeměnil v regulovaný řád, řídící se augustiniánskou řeholí. Brzy poté se začal řád šířit

Tento text je součástí připravované disertace na téma architektonické imitace ve středověkých Čechách, zpracovávané pod vedením prof. Jana Royta a prof. Jiřího Kuthana na FF UK v Praze. Za korektury latinských textů děkuji Ondřeji Podavkovi a Janu Zdichynovi, za cenné podněty oběma anonymním recenzentům.

1 Dějiny kláštera na základě bohaté dochovaných pramenů zpracovala MAŠKOVÁ (1975). Zdejší komunita byla označována různými názvy: *Fratres cruciferi dominici sepulchri Hierosolimitani*, *Canonici regulari sacrosancti sepulchri Hierosolimitani*, *Custodes sancti sepulchri dominici*, *Ordo crucigerorum cum duplice rubea cruce*, nebo *Sepulcriner* (*ibidem*, pozn. 1 na s. 147).

i do Evropy, kde získával přízeň a bohatě nadané řeholní domy.² V Čechách byla založena jen jediná mužská komunita, sídlící při kostele sv. Petra na Zderaze, pojatá za Karla IV. do Nového Města pražského, a pro ženskou větev pak řeholní dům ve Světcí u Bílíny v severních Čechách.³ Soudě podle mnoha dotací a patronátních práv byl zderazský klášter institucí velkého významu a rozsáhlého majetku (PAŘEZ 1998, 76; MAŠKOVÁ 1975, 20–67; TOMEK 1893, 115–121; EKERT 1878, 221–229). Ještě větší přízní se těšil řádu v Polsku, kde v roce 1163 založený klášter božehrobců v Miechowie u Krakova byl patrně nejbohatší řeholní institucí v zemi (TOBIASZ 1963, 17).

Okolnosti a rok založení pražského kláštera nejsou bezpečně známy. Kronikář Kosmas vypravuje, že v roce 1091 při jedné z tehdy četných domácích válek mezi Přemyslovci byl mladým knížetem Břetislavem zabit velmož Zderad, rádce krále Vratislava, který předtím Břetislava urazil (FRB II, s. 124–126). Anonymní kronikář známý pod jménem Dalimil pak k tomu ve své rýmované kronice ze začátku 14. století dodává, že byl Zderad pohřben před Prahou a podle něho zde byl nazván kostel: „*Před Prahú Sderada schovachu, a ten kostel Sderazem nazvachu*“ (FRB III, s. 107; HAVRÁNEK/DAŇHELKA 1957, 94). Tento chrám sv. Petra na Zderaze (*ecclesiam sancti Petri Sderaz*) je uváděn ve falzu z přelomu 12. a 13. století, hlásícím se již do roku 1115 (CDB I, č. 390, s. 398A). Ve stejném znění je pak kostel uváděn v jiném falzu, které svůj vznik klade do roku 1186 (CDB I, č. 405, s. 430).

Mnoho údajů o založení a rané historii kláštera podávají pozdější zprávy, počínaje nedůvěryhodnou *Kronikou českou* Václava Hájka z Libočan z roku 1541, jejíž údaje jsou všechny neověřitelné. Hájek se ujal Dalimilovy zprávy a dovyprávěl, co středověký kronikář jen naznačil: Rok po Zderadově zavraždění se totiž měl jeho synovi Letoslavovi zdát sen, ve kterém jej mrtvý otec navštívil a žádal jej o zřízení náhrobku nad svým hrobem. Letoslav pak podle Hájka založil „*kostel velmi veliký ve jméno ss. Petra a Pavla apoštolův, kterýž slove Zderad aneb Zderaz*“ (HÁJEK 1541, 144a–144b). K roku 1148 pak Hájek sděluje, že tehdy zemřelý pražský biskup Ota byl velkým příznivcem zderazského kláštera a že v něm nejen strávil konec svého života, ale vyvolil si tam i místo svého pohřbu (*ibidem*, 184a). V tom jej měl následovat i další pražský biskup Budislav (zvaný též Budivoj), který zemřel již v roce svého zvolení, roku 1226 (*ibidem*, 226b). Jinou neověřenou informaci pak přidává barokní historik Jiří Crugerius ve svých *Sacri pulveres*, vydaných roku 1670, a to k 11. červnu. Podle něj byl zakladatel kostela a kláštera Zderadův syn Letoslav, který byl po své smrti v roce 1133 pohřben před hlavním oltářem vedle otce Zderada, pod mramorovým náhrobkem vybaveným sochou zemřelého (CRUGERIUS 1670, 65–66). Další barokní historik, Jan Florian Hammerschmid, pak ještě dodává, že pražský biskup Ota, který zde byl podle Hájka pohřben v roce 1148, byl Letoslavův bratr (HAMMERSCHMID 1723, 275).

Věrohodnější by mohla být barokní kompilace, připisovaná středověkému kronikáři Pulkavovi, podle které byl pražský klášter božehrobců na Zderaze založen v roce 1190.⁴ V české zemi totiž božehrobcí jednoznačně působili právě zhruba od této doby. V roce 1188 se řešil spor o patnáct vesnic, které byly původně darované johanitskému klášteru v Praze, ale později předané „*fratribus de Sepulcro*“.⁵ Tento majetek johanitům věnoval někdy v letech 1181–1182 velmož Petr Milhostic, který do johanitského řádu také vstoupil. Někdy poté se vydal na cestu do Svaté země, kde asi v roce 1187 zemřel. I jeho matka se rozhodla navštívit Svatou zemi, ale z cesty se vrátila a společně se svým druhým synem Milhostem pak řečené vsi k nelibosti původních majitelů darovala božehrobcům.⁶ Další spor se mezi božehrobcí, nazvanými při této příležitosti „*Sepulcrarios*“ – opět bez konkrétního určení místa jejich řádového domu – a johanity řešil v roce 1191 ohledně vsi Manětín.⁷ V této době, v roce 1187, také po stoleté křižácké vládě padl Jeruzalém zpět do muslimských rukou, což znamenalo, s krátkou přestávkou let 1229–1244, konec činnosti kanovníků přímo při chrámu Božího hrobu. Mohla to tak být tato událost, která měla za následek tehdejší výskyt křižovníků v Čechách, kde zřejmě pro svoji další existenci hledali podporu. Je proto možné soudit, že přípravy k založení kláštera probíhaly od roku 1187 a vyvrcholily v roce 1190 samotným zakládacím aktem.

2 K dějinám řádu a souvislostem založení a působení ELM (1998, 63–105). Viz též AFFEK (1997, 169–178).

3 Ke klášteru ve Světcí u Bílíny SVÁTEK (1969); MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ (1963, 290–293; 1969; 1971, 332); WOLF (2004); HLAVENKA/SÝKORA/VELIMSKÝ (2008).

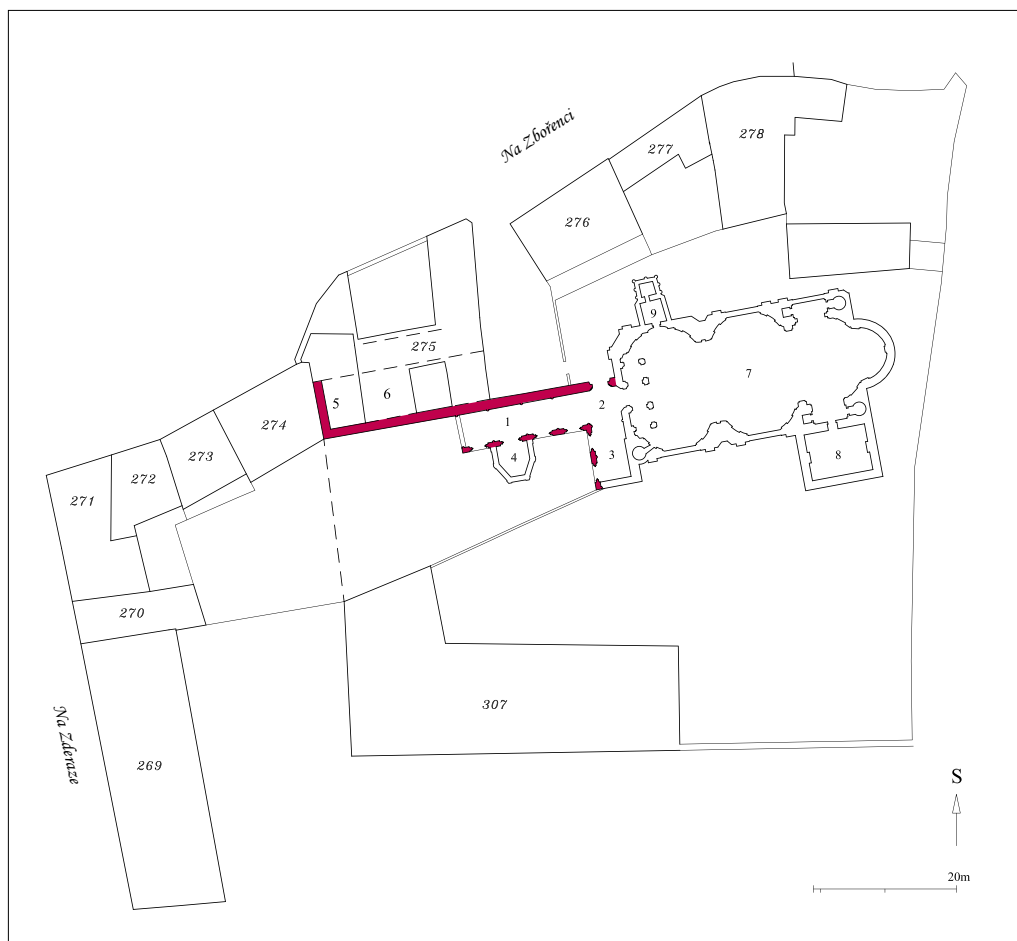
4 FRB III (s. 471): „*Anno MCLXXX, fundatur monasterium ordinis sepulchri Christi in Zderaz ante Pragam ad ecclesiam ss. Petri et Pauli.*“

5 CDB I (č. 319, s. 291–292), 12. říjen 1188; KÖNIGHAUS (2011, č. 11, s. 133); NOVOTNÝ 1 (1928, 131).

6 Ke sporu podrobně VELIMSKÝ (1992b; 1998; 2005).

7 CDB I (č. 332, s. 302–303), 12. února 1191; KÖNIGHAUS 2011 (č. 2–5, s. 133–134). K listině NOVOTNÝ (1928, 132); NOVÝ (1991, 137–138).

Obr. 1. Praha-Nové Město, bývalý klášter kanovníků Božího hrobu (božehrobců) Na Zderaze. Rekonstrukce situace na počátku 19. století. Dodnes dochované, dokumentované a s větší určitostí předpokládané středověké relikty označeny **červeně**. **1** – část severního ramene středověkého ambitu; **2** – severovýchodní pole ambitu a severní portál; **3** – část východního ramene středověkého ambitu; **4** – kaple s oltářem sv. Judy Tadeáše; **5** – zbytky západní stěny severního křídla konventu; **6** – místo se sklepem středověkého původu; **7** – kostel sv. Petra a Pavla; **8** – sakristie; **9** – kaple Božího hrobu; **269** – probošství; **307** – jižní křídlo konventu. **Čárkovaně** rekonstruovaný průběh středověkých staveb Podklad: kombinace Jüttnerova plánu (1816) a Stabliniho katastru (1842) (kresba autor).

Jmenování konkrétní instituce přichází prvně až ve falzu listiny, hlásící se k roku 1227, v níž své nadání zderazskému klášteru stvrdil listinou Kojata z Hněvimostu. Velmož Kojata byl bezdětný a v roce 1227, tedy asi i ve věku, kdy již nemohl očekávat mužského potomka, se proto rozhodl odkázat značné jmění „kostelu zderazskému před Prahou, který k počtě Krista a jeho svatého Hrobu“, který společně se svým bratrem Všebozem založil a kde si zvolil svůj pohřeb.⁸ Obsahovalo Hněvin Most, Vrůtek, Dolní Jamné, Tlustovousy, Šestajovice, Limuzy, Lipětín a Kopisty. V testamentu vydaném téhož roku pak Kojata ještě jednou opakuje dotaci Hněvina Mostu, Vroutku a Jamného se vším příslušenstvím,⁹ což všechno byly lokality v severozápadních Čechách.

S ohledem na předpokládaný vznik kláštera mezi roky 1187–1190 však takováto pozdní dotace, která by se měla uskutečnit až čtyřicet let po založení kláštera, vzbuzuje otázky, zda byli oba bratři skutečnými zakladateli, a pokud ano, zda byl pak klášter opravdu založen již v době kolem roku 1190.¹⁰ Bez jiných informací jsou ale zprávy nabízené dochovanými listinami, totiž že to byli tito dva bratři, kteří se o budování komunity na zderazské návřší v místě pozdějšího Nového Města pražského zásadním způsobem zasloužili, zatím nejpravděpodobnější historií (TOMEK 1855, 156–157; NOVOTNÝ 1928, 133–134). Obdobně není zcela zřejmé, proč byla pro založení kláštera zvolena právě Praha, když rod Hradišiců působil v severních Čechách, kde byla také založena ženská větev. Snad to bylo na přání řádu, které mohlo být splněno proto, že klášteru darované místo v Praze předtím mohlo patřit právě Hradišicům, kteří zde mohli vlastnit dvorec s kostelem sv. Petra. Dvorec snad předtím používal otec obou bratří – Hradiše – po dlouhá

8 CDB II (č. 302, s. 300), 22. července 1227: „[...] ego, Coiata de Gnevin most, filius Grabisii, considerans carnalem mihi prolem divinus esse negatam, que mihi in meis bonis succedere posset, volensque Christum heredem habere et in bonis meis successorem, qui pro datis sibi reddit centuplum et dat vitam eternam, ecclesiae Sderazensi ante Pragam, quam ad honorem Christi et eius sancti Sepulchri ego et dominus Swebor, karissimus frater meus, fundavimus, et in qua sepulchrum elegi, do, dono et relinquo Gnevin most [...]“. Viz též jeho testament z téhož roku, který je autentickým dokumentem: CDB II (č. 303, s. 301–302). K nadaci VELÍMSKÝ (1992a); HLAVENKA/SÝKORA/VELÍMSKÝ (2008, 278–279).

9 CDB II (č. 303, s. 301): „[...] Sepulchro Christi, Sderazensi videlicet ecclesie, relinquo Gnevin most cum omnibus appendiciis suis et Wrutek cum omnibus attinentiis suis et Jamni cum omnibus, que ad se pertinent.“

10 HLAVENKA, SÝKORA a VELÍMSKÝ (2008, 279) na základě časového rozporu a interpretací listin uvažují, že v roce 1227 byl již Všebor mrtev, a že klášter založil otec obou bratří, Hradiše.

léta nejvyšší komorník několika českých knížat,¹¹ což si přirozeně vynucovalo jeho přítomnost v Praze. Českým panovníkům sloužili i další členové tohoto rodu.¹² Bylo by možné předpokládat, že po Hraběšově smrti mohl mít pro Kojatu a Všeboru jejich pražský dvůr menší význam. Pokud však Hraběše zemřel až kolem roku 1197, pak toto datum koliduje s předpokládaným založením kláštera v roce 1190 a důvody vedoucí k výběru Prahy mohly být tedy složitější.

Na funkční zderazský klášter prvně ukazuje listina z roku 1232, v níž papež Řehoř IX. řešil spor tohoto kláštera s opaty cisterciáckých klášterů v Plasích, Oseku a pražským kanovníkem Janem, v níž je již jmenován „*probošt W. a bratři Božího hrobu ze Zderazu*“.¹³

Zatímco nelze akceptovat Hájkovo tvrzení o založení kláštera již v první polovině 12. století, a tím i o pohřbu biskupa Oty v roce 1148, není vyloučeno, že zde našel poslední odpočinek biskup Budovoj, který skutečně zemřel v roce 1226.¹⁴ Nebyl by to totiž jediný biskup pohřbený v Praze mimo svatovítskou baziliku, protože ve stejný rok zemřelý biskup Pelhřím byl podle Beneše Krabice z Weitmile a Pulkavy pohřben v kostele sv. Klimenta na Starém Městě pražském.¹⁵ Sem byli v roce 1226 přivedeni dominikáni¹⁶ a anonymní *Series episcoporum et archiepiscoporum Pragensium* k tomu dodává, že jmenovaný biskup tento klášter také rozšířil.¹⁷ Ve zderazském klášteře byl dále údajně pohřben i biskup Jan II., který zemřel v roce 1236 (BOROVÝ 1874, 104).

V listině z roku 1227 Kojata sděloval, že klášter božehrobců založil společně se svým bratrem Všebohem. Ten Kojatu následoval v roce 1238, kdy nechal pražským biskupem Bernardem vystavit listinu, v níž tento biskup popisuje událost následující poté, co „*některého dne totižto v devátú kalendu června měsíce v kostele Zderaz jménem slavně jsme posvětili dva oltáře s bratrem naším panem Peregrinem duostojným také pražským biskupem*.“ Tehdy před něho a biskupa Pelhříma (Peregrina) předstoupil velmož Všebor a sdělil jim, že klášteru daroval se vším příslušenstvím vsi Horoušany, Dobrovíz, Lipětín, Dražkov, Kopisty a ves svatého Václava. Tento dar se ale uskutečnil již dříve, protože darované vsi klášter podle znění listiny již „*dávno pokojně svobodně držal a jimi vládl*“.¹⁸ Přítomnost dvou biskupů u stvrzení listiny vysvětluje tehdejší zvláštní situace na českém biskupském stolci. Biskup Pelhřím sloužil v této funkci od roku 1224, ale v roce 1226 byl nucen abdikovat, přičemž si však mohl ponechat titul a vystupoval s ním pak jako svědek řady listin,¹⁹ v tomto případě jako účastník svěcení. Světící ruce dvou biskupů tak dodaly celému obřadu na větší důstojnosti.

I když nebyly v listině uvedeny tituly oltářů, je tato zpráva pro poznání detailů nejranější výstavby kláštera mimořádně cenná. Přestavba klášterního kostela, ukončená v roce 1238, byla zřejmě započata z prostředků odkazu Kojaty, který klášter obdaroval v roce 1227, a dokončena z daru Všeborova, který byl sice zlistiněn v roce 1238, ale realizoval se již dříve. Uvedený počet dvou oltářů je pak možné interpretovat dvěma způsoby. Při přestavbě mohly být buď ke staršímu kostelu přistavěny boční lodě, jejichž apsidy by pojaly dva nově posvěcené oltáře, anebo šlo o hlavní oltář v presbytáři původního kostela, který byl tehdy upravován a doplněn druhým oltářem na západní straně chrámu. Druhou alternativu je možné uvažovat z toho důvodu, že se řád orientoval na Boží hrob, který byl v jeruzalémském chrámu Božího hrobu umístěn právě na západní straně, uprostřed centrální rotundy. Ve zderazském kostele je s odrazem jeruzalémské topografie možné počítat, a to buď ve formě oltáře, kaple nebo chóru umístěného v západní části kostela, orientovaného stejným směrem jako v Jeruzalémě a zasvěceného Božímu hrobu.

11 Zřejmě v letech 1180–1182, pak za druhé vlády knížete Bedřicha, za krátké vlády Přemysla Otakara I. jako knížete a po celou dobu panování knížete-biskupa Jindřicha Břetislava, až do roku 1197, kdy asi Hraběše zemřel (VELÍMSKÝ 2002, 25–29).

12 VELÍMSKÝ (2002, 11–29); k Hraběšovi VELÍMSKÝ (2002, 25–29).

13 CDB III/1 (č. 18, s. 16–17), 21. února 1232: „*Dilecti filii W. preceptor et fratres Dominici Sepulchri de Sderaz sua nobis insinuatione monstrarunt, quod cum nuper dicto preceptore apud sedem apostolicam constituto [...]*“.

14 Biskup Budovoj zemřel v březnu roku 1226. (FRB V, s. 133; NOVOTNÝ 1928, pozn. 5 na s. 540–541).

15 FRB IV (s. 548); FRB V (s. 133). K Pelhřímovi NOVOTNÝ (1928, 533–540).

16 FRB II (s. 284).

17 PELC/Dobrovský (1784, 438): „*Peregrinus, episcopus Pragensis XIX, eodem anno [1224] per papam destituitur. Hic sepultus ad sanctum Clementem fratrum praedicatorum, et idem monasterium dilatavit*.“ Obdobné znění z jiného rukopisu uvádí Dobner v MHB II (1774, 38). Viz též NOVOTNÝ (1928, 748).

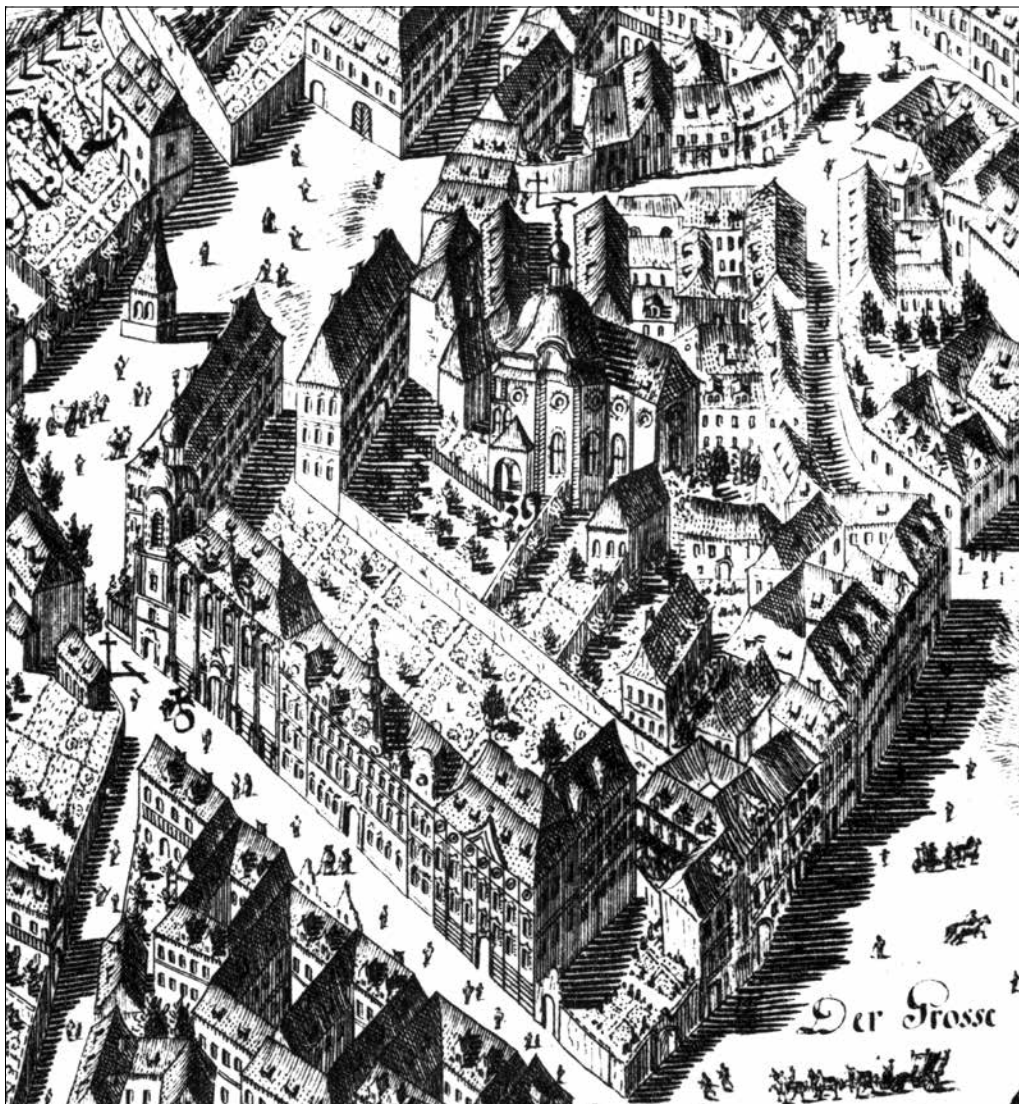
18 Listina se nedochovala v originále, ale v českém překladu, zhotoveném asi v 15. století, jejíž opis byl vydán králem Ferdinandem I. V úvodu opisu se uvádí, že vinou požáru Malé Strany v roce 1541 zanikly mnohé listiny, které si půjčila představená světeckého a zderazského kláštera Dorota z Doupova. Jelikož se ještě nějaké opisy listin po požáru našly, vydal Ferdinand klášteru jejich potvrzené opisy, z nichž první je právě potvrzení o Všeborově fundaci vydané v roce 1238, obsahující i zprávu o svěcení oltářů (CDB III/1, č. 191, s. 239–242). K fundaci VELÍMSKÝ (2002, 39–40), který předpokládá, že Všebor (IV.) zemřel již kolem roku 1224 a listina, stejně jako falzum hlásící se k roku 1227, vznikla až po jeho smrti.

19 NOVOTNÝ (1928, 748 a pozn. 2 na s. 748–749). Například roku 1234 byl společně s biskupem Janem svědkem při darování kostela v Bubnech klášteru na Zderaze (CDB III/1, č. 70, s. 74–75). VELÍMSKÝ (2002, 36) se ale domnívá, že dar se udál v době, kdy byl ve funkci biskup Pelhřím a že Všebor zemřel již v roce 1224, toto datum však není doložené.

Úprava kostela, jejíž součástí bylo posvěcení dvou oltářů, nebyla asi velkého rozsahu, protože se zřejmě již od poloviny 13. století uvažovalo o další přestavbě, jak na to ukazují vydávané četné odpustky. Již v roce 1256 pražský biskup Mikuláš „*k uctění a milování Božího hrobu*“ svolil k udílení odpustků čtyřicet dní těm, kdo by v den posvěcení zderazského kostela v úctě navštívili klášterní chrám, a dvacet dní těm, kdo by sem přišli na svátek sv. Petra.²⁰ Pro stejné dny udělil v roce 1258 na žádost probošta Zdislava další odpustky biskup Jan III. z Dražic, a vedle toho ještě dvacetidenní odpustky u svátku Stolování sv. Petra a sv. Petra v okovech.²¹ V roce 1260 jej následoval papež Alexandr IV., který zderazskému kostelu, popisovanému

Obr. 2. J. D. Huber 1769: Orto-
grafický plán Prahy v kavalírní
perspektivě – výřez: pohled na
areál bývalého kláštera božehrobců
Na Zderaze. Blok mezi Karlovým
náměstím, ulicí Na Zderaze a Na
Zbořenci je zakreslen od jihový-
chodu, kostel sv. Petra a okolí od
jihozápadu. Josef Daniel Huber,
Wahre Laage Der Königlichen
Haupt und Residentz statt Prag,
1769. Originál: Wien, Österrei-
chische Nationalbibliothek; copy:
Dokumentační fondy NPÚ v Praze,
SMP, PPOP-996-5-714.

20 CDB V/1 (č. 96, s. 171), 17. listopadu 1256: „[...] *Nicholaus, dei gratia Pragensis episcopus* [...]. *Ob reverentiam itaque et amorem Dominici sepulchri ecclesiam Cruciferorum eiusdem sepulchri in Zderaz speciali prerogativa dotare cupientes, in die dedicationis dicte ecclesie XL et in quolibet festo beati Petri apostoli, eiusdem ecclesie patroni, quod sacrosancta mater ecclesia celebrat ter in anno, XX dies omnibus, qui ad ecclesiam memoratam devote humiliterque convenerint, de iniuncta sibi penitencia eorum peccaminum, de quibus vere penitentes fuerint et confessi, singulis annis misericorditer relaxamus.*“

21 CDB V/1 (č. 158, s. 250–251), 24. června 1258: „*Johannes, dei gratia Pragensis episcopus* [...]. *Hinc est, quod nos, quos, licet inmeritos, superni providencia conditoris ad pastoralis extulit sollicitudinis dignitatem, id ipsum specialiter ascribimus dono eius, cuius oculi nostrum aspiciunt imperfectum, et in secula benedicimus nomen eius, qui locum nostre sollicitudini deputatum domo fratrum ordinis Sepulchri dominici benedixit, qui, sicut diximus, ob reverentiam huius sepulchri calcatis mundi illecebris auctori omnium iugiter famulantur. Cum igitur ob amorem eius, cuius signati sunt signo interne caritatis, brachiis ipsum ordinem amplectamur, rogati a dilecto nobis Sdzlao, preposito fratrum dicti ordinis in Zderaz, nostre dyocesis, ut dedicationis ecclesie et sancti Petri ibidem memoria habeatur et ut eadem ecclesia a Christi fidelibus cum devocione et reverencia eo devocius frequentetur, auctoritate beatorum Petri et Pauli apostolorum et beati Adalberti, cuius sedi divina gracia presidemus, omnibus, qui in anniversario dedicationis ipsius devote humiliterque ecclesiam visitaverint supradictam, quadraginta dies et in quolibet festo beati Petri apostoli, videlicet in ipso die sollempni et in Kathedra et in Ad vincula eiusdem, viginti dies eorum peccaminum, de quibus vere penitentes fuerint et confessi, de iniuncta sibi penitencia misericorditer annis singulis relaxamus.*“

jako chrám postavený k počtě sv. Petra apoštola, udělil další odpustky v počtu sto dní ve stejné svátky a také v neděli Zmrtvýchvstání.²² Následně roku 1262 papež Urban IV. zprostil klášter od placení všech sbírek a dávek²³ a zároveň v jiné listině povolil pohřbívání přímo v kostele.²⁴ Další odpustky těm, kdo navštíví kostel, udělil ve stejný rok i Anselm, ermelandský biskup a papežský legát v Čechách. Bylo to opět sto dní v neděli Zmrtvýchvstání, a na svátek sv. Petra a Pavla společně s výročí posvěcení chrámu šedesát dní.²⁵ Z těchto privilegií a odpustků jistě vznikl příjem, který mohl být použit na stavbu nové části kostela, totiž na „*dílo chóru zderazského kostela řádu Božího hrobu, který je tamtéž budován nákladným dílem*“, jak sděluje listina z roku 1270, v níž pražský biskup Jan III. z Dražic potvrdil odpustky udělené řezenským biskupem Lvem a dalšími církevními osobnostmi.²⁶ Tato výstavba byla dokončena v roce 1276, kdy byl nový chór společně s tamním oltářem pod titulem „*nejsvětějšího Božího hrobu a sv. Jana Křtitele*“ týměž biskupem Janem posvěcen. Do oltáře bylo tehdy uloženo velké množství ostatků, kterým věnovaly pašijové relikvie, totiž částčka Svatého kříže (*de ligno Domini*) a relikvie Božího hrobu (*de sepulchro Domini*).²⁷

Hned vzápětí ale byl klášter údajně zničen vojsky římského krále Rudolfa I. Habsburského, která vpadla do Čech po bitvě na Moravském poli v roce 1278 (HÁJEK 1541, 253). Ověřená je však až zpráva o jeho vyplenění v době kolem roku 1286 Benešem z Kostomlat, který při svém vpádu zranil několik bratří a vylomil dveře kostelní komory, tedy zřejmě chrámového depozitáře.²⁸ Tehdy utrpené ztráty vyrovnávalo zvláštní privilegium, které hned následující rok 1287 získal zderazský klášter od krále Václava II. Společně se vším majetkem a lidem ho vyjímalo z pravomoci zemských úředníků a krajských soudů a osvobozovalo ho od všech služeb, nákladů, sbírek a dalších břemen.²⁹ Pokud tedy museli zderazští křižovníci přistoupit k opravám, získali k tomu touto exempcí i potřebné prostředky. Na stavební aktivity v následujícím období pak svědčí listina vydaná v Římě v roce 1295 devatenácti arcibiskupy a biskupy, udělující odpustky všem těm, kdo navštíví zderazský chrám o určitých svátcích, a dále těm, kdo pomáhají s jeho stavbou, zařízením či pořízením lamp nebo těm, kdo si zde zvolili svůj pohřeb. V listině vyjmenované svátky zahrnovaly hlavní slavnosti roku, posvěcení kostela a také „*svátky patronů, totiž Petra a Pavla apoštolů, a Jana Křtitele*“.³⁰ Další zprávy o stavbách z tohoto období se již nedochovaly a tak je

22 CDB V/1 (č. 213, s. 333), 15. března 1260: „*Alexander episcopus [...]. Rogamus ... iniungentes, quatinus ad ecclesiam sepulchri Domini de Desras [Zderaz], Pragensis diocesis, que in honore beati Petri, principis apostolorum, constructa esse dinoscitur, imploraturi a Domino veniam delictorum in humilitate spiritus accedatis. Nos enim ... confessis, qui cum debita reverentia ac devotione ad eandem ecclesiam in eiusdem principis ac Resurrectionis dominice festis et in anniversario die dedicationis predictae ecclesie accesserint annuatim, centum dies de iniuncta ... relaxamus.*“

23 CDB V/1 (č. 317, s. 475), 31. března 1262.

24 CDB V/1 (č. 323, s. 482), 24. dubna 1262.

25 CDB V/1 (č. 348, s. 518–519), 28. srpna 1262.

26 CDB V/2 (č. 624, s. 228–229), 27. září 1270: „*Johannes, episcopus Pragensis [...]. Rogamus itaque universitatem vestram et hortamur in Domino ac in remissionem vestrorum vobis iniungimus peccatorum, quatinus ad opus chori Zderazensis ecclesie, ordinis Sepulchri Dominici, qui ibidem construitur opere sumptuoso, de bonis a deo vobis collatis vestras pias elemosinas et grata caritatis subsidia taliter erogare curetis, cum super hoc fueritis requisiti, ut per hec et alia bona, que Domino inspirante feceritis, ad eterna possitis felicitatis gaudia pervenire.*“

27 CDB V/2 (č. 817, s. 511–512), 21. června 1276: „*Nos Iohannes, dei gratia Pragensis episcopus XXIII, anno ab incarnatione Domini MCCLXXVI indiccione quarta, die dominica in mense iulii [...] in nomine sancte et individue trinitatis, patris videlicet et filii et spiritus sancti, necnon in honore et memoria sancte et victoriosissime Crucis domini nostri Ihesu Christi et sancte Marie virginis, sanctique Iohannis Baptiste, sanctorumque angelorum, archangelorum, prophetarum et cunctorum beatorum spirituum et sanctorum omnium apostolorum, martirum, confessorum atque virginum, chorum venerabilis Zderazensis ecclesie et altare eius dedicavimus, has sanctorum reliquias in altari eodem includentes: de ligno Domini, de sepulchro Domini, sancte Marie virginis, sancti Iohannis Baptiste, sanctorum Andree, Iohannis, Iacobi, Bartholomei, Thome, Philippi et Iacobi apostolorum, sanctorum Stephani, Laurentii, Appollinaris, Stanislai, Innocentii, Pantaleonis, Cosme et Damiani, Christofori, Magni, Wenceslai, Witalis et Walentini, Thebeorum, Eustacii et sociorum eius martirum, sanctorum Martini, Nicolai, Gregorii, Procopii, Odalrici, Geronimi, Benedicti confessorum, sanctarum Marie Magdalene, Margarete, Katherine, Agnetis, Anastasie, Elizabet, Cunegundis, Gertrudis, Ursule virginum et aliorum sanctorum. Titulus vero ipsius chori et altaris iamdicti sanctissimo sepulchro dominico et sancto Iohanni Baptiste veraciter annotatur.*“

28 List je dochován jako nedatovaný formulář. NOVÁK (1903, č. 58, s. 52): „*Episcopus testatur regi, quod nuncii sui viderunt fracta hostia kamerarum monasterii in Zderaz per Benesium. [...] prepositi ... in [Zderaz] nostros nuncios mississemus post excussionem et invasionem violentam ibidem commissam, sicut eodem preposito et fratribus eius didicimus referentibus coram nobis, per nobilem virum [Benesium] dictum de [Costomlat] et suos complices ad vestrum exercitum procedentes, memorati nuncii ad nos reversi retulerunt nobis, se vidisse aliquot fratres eiusdem monasterii [Zderazensis] et alios homines vulneratos et excussa hostia kamerarum eciarum illarum, que in ecclesia continentur.*“

29 RBM II (č. 1422, s. 614). Blíže viz VANEČEK (1928, 57; 1933, 28).

30 RBM II (č. 1704, s. 731): „*[archiepiscopi et episcopi] omnibus vere penitentibus et confessis, qui ad Dezderasiensem [sic] ecclesiam in festivitatibus subscriptis, videlicet nativitatis et epiphanie domini, parasceve et resurrectionis, ascensionis et penthecostes, quatuor festivitatibus b. et glor. virg. Marie, scilicet nativitatis, purificationis, annuntiationis et assumptionis; festo patronorum, scilicet Petri et Pauli apostolorum, ac Iohannis Baptiste, in dedicatione ipsius ecclesie, [...] quadragesime et dominice causa devotionis accesserint vel ad structuram seu fabricam, luminaria, ornamenta aut alia ipsius ecclesie necessaria [...] singuli singulis singulas dierum quadragesimas de iniunctis eis poenitentibus – relaxant.*“

možné předpokládat, že byly někdy v této době také ukončeny, což konečně plyne i ze znění listiny vyzývající již k zařizování chrámu. Jedním z těch, kteří zřejmě tehdy přispěli na blaho kláštera a možná i vybavení kostela, byl i rytíř Vítek ze Švábenic, který společně se svými předchůdci vystupuje v roce 1307 jako fundátor kláštera.³¹

V roce 1348 založil Karel IV. Nové Město pražské a do té doby relativně volně stojící klášterní areál se stal součástí rozlehlé císařské metropole. V době karlovské se také přikročilo k stavbě nového ambitu. V září roku 1361 prodal klášter novoměstskému měšťanu Mikuláši Hrazákovi cihelnu a vápenku na břehu Vltavy u kostela sv. Petra ve Struze, stojícího severně od zderazského kláštera, za což tehdy klášter obdržel „*vápno a cihly k stavbě nového ambitu*“.³² Na stavbu mohly být určeny i stodenní od-

пустky, které v dubnu roku 1379 udělil kardinál a papežský nuncius Pileus těm, kdo navštíví klášter sv. Petra a Pavla ve vyjmenovaných svátcích,³³ a v květnu téhož roku pak na žádost probošta a konventu jednoroční odpuštění těm, kdo při jiných vyjmenovaných svátcích, ke kterým patřilo posvěcení klášterního kostela, chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě a Velikonoce, políbí hlavní kostelní oltář. Prokázaná milost se také týkala také těch, kdo přidají pomocnou ruku.³⁴ V ambitu byla kaple zmíněná v roce 1391, kdy novoměstský měšťan Ducháč vyznal, že má platit ze

svého domu věčný plat 15 grošů odkázaný Velikem Trubačem, a to „*na lampu kaple Božího Těla v klášterním ambitu*“.³⁵ Jako svědek je v listině uveden kameník Henzlin (*Henzlini lapicide*), který snad mohl někdy v této době na klášteře i pracovat. Rokem 1393 je totiž datována zpráva o sběrateli příspěvků na stavbu kláštera určená králi Václavovi, ukazující buď na připravovanou, nebo již probíhající stavbu.³⁶ Toho roku došlo v Praze také k velké církevní události, kterou bylo milostivé léto, přenesené sem na žádost krále Václava IV. z Říma. Poutníci, kteří tehdy kvůli odpuštěním mířili do Čech z celé Evropy, obcházel tak jako v Římě sedm kostelů, mezi nimiž byl v Praze vybrán i zderazský chrám, což svědčí o jeho významu.³⁷ Tato výjimečná událost jistě pomohla získat pro zamýšlenou stavbu nemalé příjmy. O přestavbě ale informuje až listina papeže Jana XXIII. z prosince roku 1410, který udělil odpuštění pět let a pěti kvadragen těm, kdo by přispěli na nákladnou obnovu klášterního kostela sv. Petra a Pavla „*sešlého stářím a z jedné části znovu započatého*“.³⁸ A také zpráva o oltáři Božího Těla a Nanebevzetí Panny Marie, založeného

31 MHB I (s. 227): „*Nos Witko miles de Swabencz [...] conventus fratrum ordinis sancti Augustini Sacro-Sancti sepulchri Dominici Jerosolymitani domus Sderasiensis Pragensis Dioecesis per nos ac nostros Predecessores fundate seu constitute [...]*“.

32 Listina je zapsána v ověření novoměstského rychtáře ze dne 22. září roku 1368. RBM VII/4 (č. 1002, s. 600–601), 14. září 1361: „[...] Nicolaus prepositus et Dirslaus prior ipsorum ac totius monasterii Sderasiensis Cruciferorum in dicta Nova civitate Pragensi, ordinis sancti Sepulchri dominici Jerosolymitani, nomine publice recognoverunt se discreto viro Nicolao dicto Hrazak, nostro convici, ibidem presenti pro se, suis heredibus et successoribus ementi et comparanti pro sedecim sex. gr. Prag. den., ipsis et dicto monasterio in cimento et lateribus ad structuram novi ambitus ipsorum iam plene per solutis, furnum laterum et cimantariam cum areis, edificiis ac allis pertinentiis et iuribus universis, sitis in littore Wltave penes ecclesiam sancti Petri in Struha dicte Nove civitatis, hereditarie, rite et racionabiliter vendidisse [...]“.

33 RBM V-1-1 (č. 12, s. 35), 28. dubna 1379.

34 RBM V-1-1 (č. 15, s. 35–36), 7. května 1379.

35 RBM V-1-1 (č. 381, s. 175), 25. února 1391.

36 TADRA (1896, 127–128).

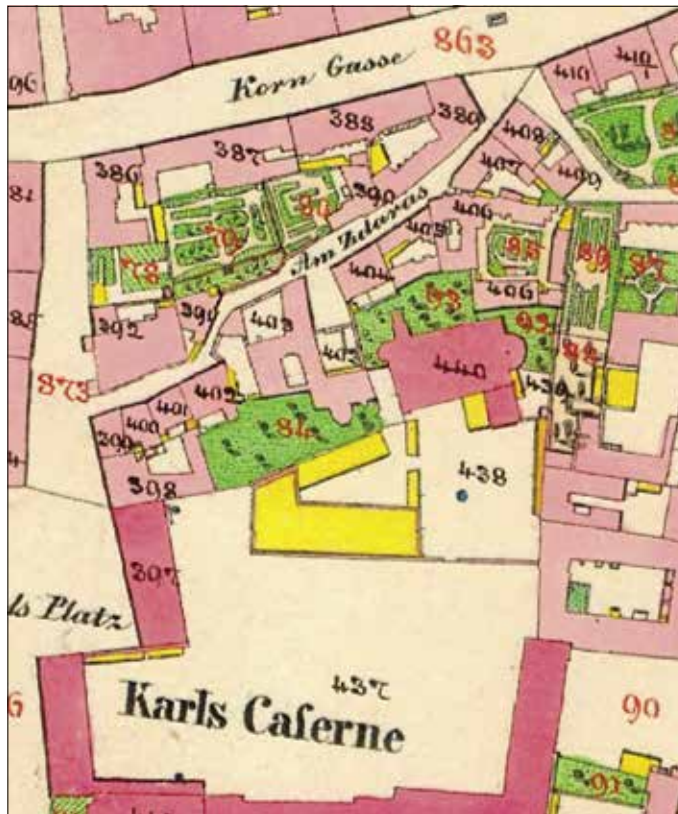
37 ŠIMEK (1937, 2–3): „*Léta božieho 1393 patriarcha dobyl milostivého léta do Prahy do sedmi kosteluo, neb papež Bonifacius popřál toho k prozbě krále Václavově: na Vyšehrad k svatému Petru, k Božímu tělu na Novém městě, k Matce boží Sněžné, na Zderaz, na hrad k svatému Václavu, na Strahov a na Břevnov.*“

38 ERŠIL (1980, č. 502, s. 336–337), 7. prosince 1410: „[...] Cum itaque, sicut accepimus, ecclesia domus ss. Petri et Pauli Zderasiensis Pragensis alias s. Sepulchri dominici ordinis s. Augustini adeo vetustate consumpta et in parte de novo

v roce 1408 Václavem, rektorem oltáře Božího Těla v Týnském chrámu.³⁹ Tento oltář byl totiž znovu založen v roce 1415 (TOMEK 1870, 8),⁴⁰ což zřejmě souviselo s jeho přemístěním. Ve stejnou dobu, v roce 1410, také novoměstský měšťan Prokop prodal zderazskému křižovníku Mikulášovi věčný plat na svém domě, z kterého byla udržována lampa v oratoři.⁴¹

Z těchto údajů je možné soudit, že v někdy v době kolem roku 1390 se uvažovalo o nové stavbě v klášteře, které se mohl účastnit kameník Henzlin. Není však zřejmé, zda se již tato stavba týkala nové části kostela, která byla uvedena jako rozestavěná v roce 1410. Pro nový chrám byl nepochybně v roce 1408 založen oltář Božího Těla, přičemž je možné, že toto založení proběhlo v předstihu a že byl oltář na své plánované místo umístěn až v roce 1415. Tento rok lze tak považovat za datum, kdy byla nová část kostela z podstatné části dokončena a zřejmě i posvěcena. Její součástí byla zřejmě i oratoř, pro jejíž osvětlení byl použit věčný plat převedený trhem v roce 1410.

Přestavba kostela sv. Petra a Pavla zderazského kláštera božehrobců tak patřila k několika málo církevním stavbám realizovaným v Praze za krále Václava IV. Nejvýznamnější mezi těmito stavbami byla kaple Božího Těla, budovaná uprostřed Dobytčího trhu, dnešního Karlova náměstí. Rozhodnutí postavit kapli bylo přitom bratrstvem Obruče a kladiiva vydáno v roce 1382 právě v klášteře božehrobců,⁴² z čehož je zřejmé, že bratrstvo, které se ke stavbě zavázalo, mělo k zderazské komunitě blízký vztah. Na základě toho je možné uvažovat i o tom, že se na přestavbě božehrobského kostela podíleli stavitelé kaple Božího Těla, posvěcené někdy před rokem 1408, tedy v době, kdy začala nebo byla již v proudu přestavba kostela zderazského.⁴³ V roce 1420 byl zderazský klášter zničen (FRB V, s. 399) a na několik století prakticky zmizel ze sakrální topografie Prahy. Nový chrám byl založen až v roce 1715 a dostavěn roku 1722.⁴⁴ Až na barokní kapli Božího hrobu, stojící původně při jeho severní straně, byl zbořen v roce 1905 (k baroknímu chrámu PÍFFL 1939; KOŘÁN 1997).

Obr. 4. Tzv. císařský otisk Státního katastru 1842 – výřez: areál bývalého kláštera kanovníků Božího hrobu Na Zderaze na Novém Městě pražském. Uloženo: Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Praha.

inchoata reparacione non modicum sumptuosa indigere nostatur et pro reparacione huiusmodi fidelium suffragia sint plurimum oportuna, nos cupientes, ut ecclesia predicta congrue reparetur, universitatem vestram rogamus [...]. Nos enim de omnipotentis dei misericordia et bb. Petri et Pauli, apostolorum eius, auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confesis, qui ad reparacionem huiusmodi manus porrexerint adiutrices, quinque annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitenciis misericorditer relaxamus presentibus post decenium minime valituris [...].“

39 HAMMERSCHMID (1723, 280–281); MAŠKOVÁ (1975, 50 a pozn. na s. 170). Václav k němu připsal 12 kop grošů z různých domů na Starém a Novém Městě. Patronátní právo k oltáři měl probošt kláštera a purkmistr pražského města. Oltářník Jiří a jeho nástupci byli povinni sloužit u oltáře tři mše týdně.

40 V roce 1418 se připomíná Jiří, vikář kostela sv. Apolináře a oltářník oltáře Božího Těla v kostele sv. Petra na Zderazi. RBM V-1-2 (č. 1179, s. 229), 12. května 1418; RBM V-1-2 (č. 1184, s. 231), 5. června 1418.

41 RBM V-1-2 (č. 989, č. 989, s. 158), 7. ledna 1410. Že byl plat určen pro lampu, sděluje přípis rukou 15. století: „Procopecz XVIII grossos pro lampade in oratorio“.

42 DITTRICH/ŠPIRK (1834, č. 14, s. 262–265).

43 K historii a interpretaci architektury kaple Božího Těla nejnověji ULÍČNÝ (v tisku).

44 HAMMERSCHMID (1723, 287): „Tandem modernus Reverendissimus Dominus loci Praepositus Anno 1715 opus novae aedificandae Ecclesiae est aggressus.“ Ibidem, 291: „Huic successit in Praepositura Zderazensi, modernus Reverendissimus Dominus Praepositus, Dominus Joannes Fridericus Josephus Steiman. Hic mox primo Regiminis sui Anno, Ecclesiam Zderazensem SS. Petri et Pauli Apostolorum, Anno 1419 ab Hussitis ruinatam, Anno 1420 funditus ab iisdem eversam, de novo incepit aedificare, lapisque fundamentalis novae Ecclesiae Zderazensis ad SS. Petrum et Paulum Neo-Pragae [...] positus est Anno 1715 die 14 Novembris.“

Stavební pozůstatky středověkého kláštera

Ještě před novostavbou barokního kostela, za probošta Johanna Wilhelma Elbelia († 1690) proběhla obnova zachovaných zbytků ambitu. Tato část, v níž probošt obnovil klenbu zničenou husity, směřovala k tehdy stojící kapli,⁴⁵ což podle barokního historika Jana Floriána Hammerschmida původně byla sakristie středověkého klášterního kostela. V ní byla uctívána velká dřevěná socha Panny Marie, nalezená údajně v klášterním rumu, a v roce 1701 založen nový oltář. Důležité je i Hammerschmidovo svědectví jako současníka barokní výstavby chrámu, že ze středověké svatyně stál až do založení nového kostela také zbytek původního presbytáře.⁴⁶ Jeho slova o tom, že stará sakristie sloužila jako kaple, potvrzuje i zpráva probošta kláštera Laurentia Lucase Knauera z roku 1705.⁴⁷ Obdobně o pozůstatcích středověkého kláštera psal v rukopisném díle z roku 1730 zderazský probošt František Fuchs. Podle něho po všech destrukcích z kláštera „přesto zůstal velmi rozsáhlý čtvercový ambit, sakristie, kde se dnes nachází nový kostel, se třemi dlouhými okny a kamennými opěradly, která přiléhala k ambitu spolu s kapitulní síní, a to až do časů důstojného pana probošta zderazského Johanna Fridricha Steinmanna, který roku 1715 ponechal jen ambit, ostatní stavby nechal zbořit a kameny použil na nový kostel.“⁴⁸ Z těchto zpráv plyne, že stavba nazývaná sakristií, která byla přeměněná na kapli se sochou Panny Marie, přiléhala k ambitu. A dále, že sakristie stála asi východně od něho, protože musela ustoupit novému kostelu, který byl připojen k ambitu právě od východu.⁴⁹

Středověký ambit, který byl stavěn kolem roku 1361 a o němž se zmiňují barokní autoři, se jako jediný pozůstatek původního kláštera ve fragmentu dochoval v přestavě podobě dodnes. Byla to jeho severní strana, stojící v rozsahu čtyř polí, která byla v době kolem roku 1804 pojata do obytného domu, dnešního čp. 275/II (obr. 1: 1). Plán na její přestavbu z roku 1804 (obr. 5) ukazuje z vnitřní strany tři zahrocené oblouky. V místě čtvrtého z ambitu vycházelo polygonální stavení barokní kaple (BAŠTOVÁ/LANCINGER/LIBAL 1979, 43–44) zřízené zřejmě při obnově ambitu před rokem 1690, do níž byl v roce 1704 instalován oltář sv. Judy Tadeáše.⁵⁰

Rozsah dochovaných původních prvků se výrazně zmenšil po další přestavbě provedené v letech 1861–1863, kdy také došlo k jejich úplnému zakrytí. Jejich torza pod novodobými omítkami odhalil průzkum prováděný zde v letech 1954–1955 (PÍŠA 1956; 1957). Ten zdokumentoval polohu a členění dolních částí všech tří arkádových oblouků, které byly do té míry úzké (méně než dva metry), že připomínaly spíše okna (obr. 6 a 7).

V místě, kde fragment ambitu na západní straně končil, odhalil průzkum z let 1954–1955 dělicí pas ukazující zajímavé utváření interiéru křížové chodby. Na kalichovité konzoly s polygonálním abakem, v jednom případě s trojlístou lilií zavěšenou pod kalichové tělo, nasedal na obou stranách chodby dělicí pas, osazený na drobnou podložku (obr. 6 a 8). Formou se konzoly blížily prvkům dochovaným v ambitu ve stejné době budovaného sousedního kláštera Na Slovanech a kvalitou provedení tyto konzoly i překonávaly. Na rozdíl od pasů dělicích jednotlivá pole ambitu Na Slovanech se standardním gotickým profilem vyžlabeného klínu měly pasy zderazské křížové chodby jen jednoduchý půlkruhový profil. Vzhledem k vysoké úrovni kamenické práce nelze mluvit o zjednodušení forem, ale u tohoto tvarově ojedinělého řešení o záměru. Tím mohlo být navázání na románské

45 HAMMERSCHMID (1723, 290): „Joannes Wilhelmus Elbelius ab Elbingsberg, postquam praenominati Praepositi, aliquo tempore Administrator fuisse, ei in Praepositura Zderazensi successit. Hic curavit Ambitus Monasterii expurgari, reparari, dealbari, et supra unum Ambitum, quo pergitur ad modicum Sacellum, in quo Divina peraguntur, Fornicem ab Hussitis ruinatum, de novo aedificari. Vixit usque ad Annum 1690.“

46 HAMMERSCHMID (1723, 286): „[...] haec pars Presbyterii pro memoria, usque ad Annum 1715 (qua Anno nova Ecclesia a moderno Reverendissimo Domino loci Praeposito incepit aedificari) visebatur.“ Ibidem, s. 287: „In hoc Monasterii Sacello (quod erat Ecclesiae Sacristia) visitur amabilis Statua lignea magnae staturae B. V. Mariae, in sinistra tenens Jesulum, in dextra sceptrum. Haec dicitur esse inventa inter rudera; nunc pie colitur, ad quam frequens populi est accessus, a qua sentiunt frequentia auxilia, maxime foeminae praegnantantes. Visuntur in hac Capella varia anathemata. [...] Anno Domini 1701 ex variis Eleemosynis erectum est pulchrum Altare, in quo stat Sacra Imago B. V. M. Hoc deauratum est Anno 1703.“

47 NA Praha (f. AZK Zderaz, i. č. 2760, č. 57): „[...] qui olim stante insigni ecclesia Zderaziensi pro sacristia, nunc vero ex defectu illius pro sacello deservit [...]“

48 NA Praha (f. AZK Zderaz, i. č. 2760, č. 61, s. 12–13): „[...] remanserunt tamen ambitus perquam amplus et quadratus, sacristia, ubi nunc Ecclesia nova, cum tribus longis fenestris, ac fulcris lapideis consistens, et ambitui adjacens cum domo capitulari usque ad tempora Reverendissimi domini praepositi Zderaziensis Joannis Friderici Steinmann qui anno 1715 solo ambitu superstite, caeteris destructis lapides pro nova Ecclesia applicuerat [...]“ Překlad Jan Zdichynec.

49 Nejasná zpráva ohledně sakristie pochází z roku 1720, kdy farář Heber přikoupil od kláštera k části domu čp. 275, tehdy zvaného Račinského „přilehlé pusté místo až k sakristii“, a to bez porušení práva okapu, pokud by zde měla být zřízena střecha. Okna sakristie však neměla být zastavěna nebo zastíněna (BAŠTOVÁ/LANCINGER/LIBAL 1979, 5–6). Mezi domem čp. 275 a kostelem ale bylo až do 19. století nezastavěné místo, takže je nejasné, kterého domu a které sakristie se zpráva týká – zřejmě již sakristie barokního kostela.

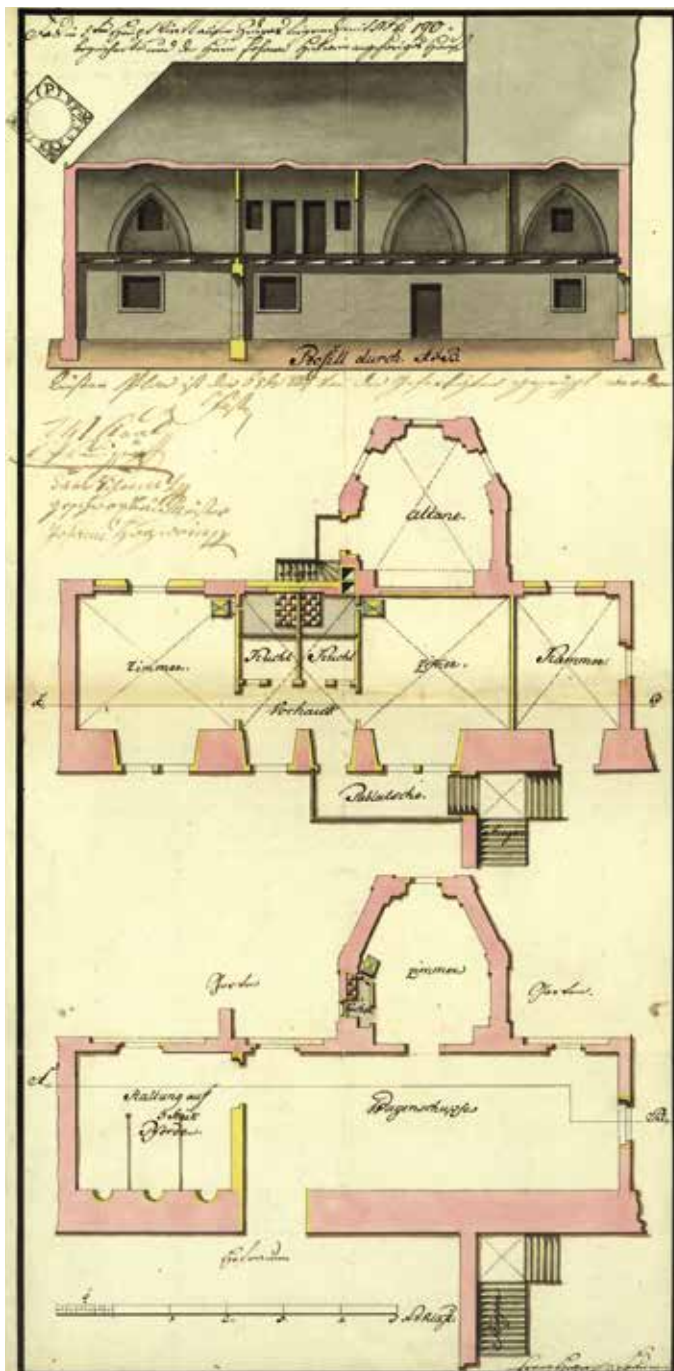
50 HAMMERSCHMID (1723, 287): „Anno 1704 Illustrissimus D. Franciscus de Talmberg Baro, curavit in Ambitus Sacello Altare pulchrum erigi, in honorem S. Judae Thaddaei Apostoli.“

žebrové klenby s půlkruhovým nebo tříčtvrtěkruhovým profilem. V Praze dnes takové klenby dochovány nejsou, ale v českých zemích byly běžné právě v době, kdy byl zderazský chrám mezi lety 1227 a 1238 přestavován. Je tak možné, že stejné klenby byly užity i zde, snad přímo v ambitu, a že na jejich formu stavitel gotického ambitu navázal, což mohlo mít i vliv na malé rozměry jednotlivých polí. Na použití forem první poloviny 13. století v klášteře pak poukazuje fragment římsy s diamantováním, získaný ze zdiva barokního kostela při jeho boření (SOMMER 2004, 9–10). Nicméně dochované a viditelné fragmenty zdiva severní stěny ambitu ukazují jen lomové zdivo současné se stavbou gotické chodby (obr. 11).

Při průzkumu v letech 1954–1955 nebyly odhaleny žádné stopy ukazující na středověké stáří polygonální kaple ambitu, členěné lizénovými rámy. Proto nelze rozhodnout, zda aspoň svou polohou nebo i půdorysnou stopou navazovala na kapli Božího Těla „v ambitu“, při které v roce 1391 zřídil měšťan Ducháč věčný plat na lampu. Pokud by tomu tak bylo, pak by kaple byla jistě umístěna uprostřed strany křížové chodby, což by znamenalo, že severní rameno ambitu mělo pět polí.

K severnímu ramenu ambitu podélně přiléhaly další prostory **severního křídla konventu**, na jejichž místě stojí dnes velká část domu čp. 275. Z nich jsou také dokumentované fragmenty zdiv (obr. 4). Plán z roku 1804 ukazuje dělicí stěnu mezi ambitem a severním křídlem o síle 1,2 m (2 lokty), jejíž pokračování zachytil stabilní katastr z roku 1842 včetně velkého fragmentu západní stěny stojící v západním dvoře domu čp. 275 (obr. 1: 5; 4). Délka této příčné stěny činila osm metrů, což mohla být šíře celého křídla, jak by tomu nasvědčovaly i rozměry sklepa středověkého stáří v jižní části západního křídla domu. Tento relativně malý sklep mohl být zřízen až po zániku konventu, vložen mezi základy obvodových zdí křídla, a tak dnes může určovat původní šířku křídla odpovídající západní příčné stěně (obr. 1: 6). Od severu k němu přiléhá další sklep, barokního původu, který se zdá být rovněž vložen mezi starší konstrukce a jenž zřejmě ukazuje průběh další zdi běžící paralelně se severním křídlem (BAŠTOVÁ/LANCINGER/LÍBAL 1979, 34–36).

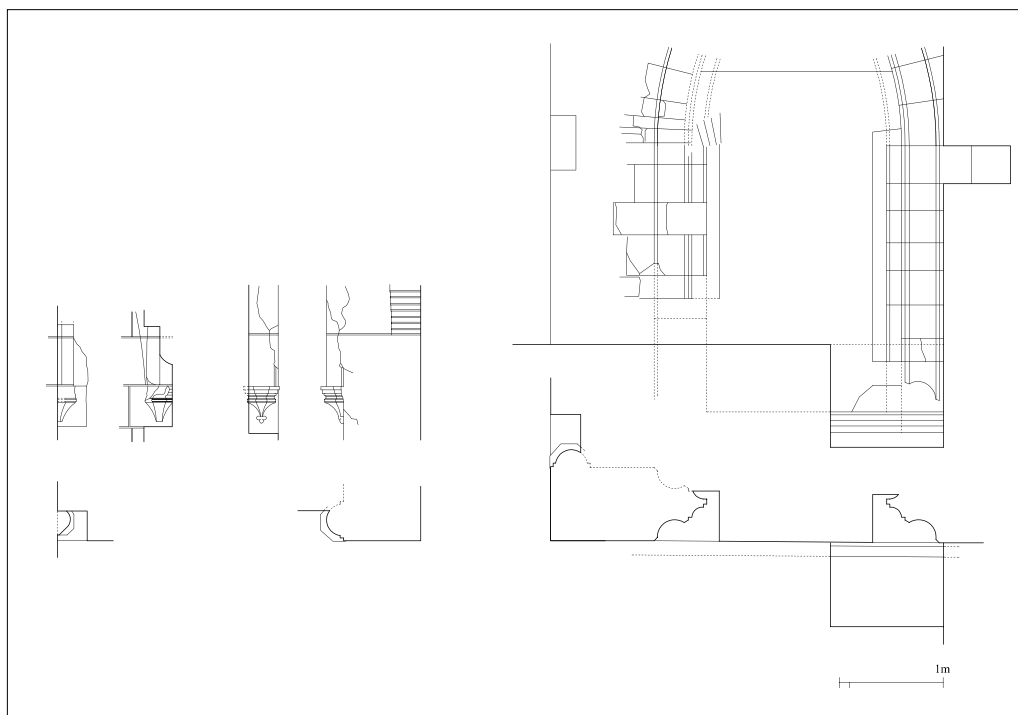
Až do roku 1905 existovala i část **východní strany ambitu** (obr. 1: 3), včetně dochované klenby a s viditelnými arkádami (LÜSSNER 1886, 62; PIŠA 1956, 51). Na severní díl ambitu se chodba

Obr. 5. Franz Heger 1804: Plán na přestavbu severní části ambitu bývalého kláštera božehrobců Na Zderaze na část domu čp. 275/II. Předválečná fotografie uložena v Archivu hl. města Prahy, sign. D 2/472, 1802–1804; originál plánu neznámý.

napojovala přes severovýchodní koutové pole a běžela k jihu již jen v rozsahu dvou polí. V přestavě podobě, se zazděnými arkádami, ale s dosud dochovanou křížovou klenbou, obě pole zachytilo zaměření kostela z roku 1903 (Kořán 1997, obr. 3 na s. 204).⁵¹ Snad z této části pochází jednoduchý kruhový svorník (obr. 9), patřící mírně obdélnému poli (Sommer 2004, 35–38), a římso-

Obr. 6. Praha, bývalý klášter božehrobců Na Zderaze. Dokumentace nálezů arkád ambitu v domě čp. 275/II v letech 1954–1955. Podle: Piša 1957. (Kresbu Kamila Hilberta ml. překreslil autor, 2013.)

vá klenební konzola (obr. 10; Sommer 2004, 39–42), podobná té, která byla odhalena v severní části ambitu.⁵² Z koutového pole se severním směrem otvíral rozměrný gotický portál, z něhož se dnes dochovala západní poškozená stojina s osekanou, původně bohatou profilací (obr. 1: 2 a 11). Někde poblíž portálu, „na straně západní kostela a za domem čis. 275 II.“ byla na konci 19. sto-

Obr. 7. Praha, bývalý klášter božehrobců Na Zderaze. Viditelné zbytky nejzápadnější dochované arkády severní části ambitu (foto P. Uličný, 2014).

letí údajně jakási zeď se třemi opěrnými pilíři, „jeden prostřední a dva příční postraní“, a za presbytářem barokního kostela také zeď se zazděnými střílnovitými okénky (Lüssner 1886, 62). Podle tohoto popisu, jehož autorem byl archeolog Moric Lüssner, se zdá, že v prvním případě šlo o zbytek gotické stavby zpevňované v nárožích opěrnými pilíři, stojící někde na severní straně areálu na hranici mezi kostelem a domem čp. 275. Šlo však spíše jen o nesprávnou interpretaci, protože tento prostor v roce 1873 zachytil přesnou kresbou Vincenc Morstadt (Kořán 1997, obr. 2 na s. 204), a to včetně zídky se třemi

⁵¹ Na uvedeném odkazu je ale kromě koutového pole zakresleno jen jedno pole. Zaměření však není v tomto místě přesné, jak dokládá snímek před zbořením kostela, ukazující jiné rozměry přístavku než na plánu.

⁵² Obojí je uloženo v lapidáriu Národního muzea.

opěrnými pilířky, běžící v severojižním směru mezi domem čp. 275 a kostelem, ovšem jen v podobě nízké novodobé nadezdívky se všemi pilířky kolmými ke stěně. Kde stál kapitulní dům, jehož zbytky byly zbořeny v roce 1715, je obtížné určit, snad to bylo na východní straně.

Stejného rozsahu jako severní strana ambitu mohla být i jeho západní část. Ukazuje na to rozlehlý a dnes již zcela zaniklý dům čp. 307 stojící v jižní části areálu kláštera (obr. 1), který byl počátkem 19. století, jak ukazuje Jüttnerův plán z roku 1816, částečně v ruinách (obr. 3). Na Huberově panoramatu Prahy z roku 1769 měla zachovaná část střechu a v západní boční stěně trojici půlkruhově zakončených oken (obr. 2). Huberovo vyobrazení ale není možné brát jako spolehlivý pramen. Celý blok mezi Karlovým náměstím, ulicí Na Zderaze a Na Zbořenci totiž zobrazil od jihovýchodu, zatímco kostel sv. Petra uvnitř bloku otočil tak, že je vidět od jihozápadu. Věrohodný je ale Jüttnerův plán, podle něhož je možné zakreslenou stavbu (býv. čp. 307) určit jako jižní rameno konventu, protože její západní strana lícuje se západní zdí výše rekonstruovaného severního křídla konventu (obr. 1: 5). Díky těmto dnes již neexistujícím stavbám tak lze stanovit přibližně rozsah kvadratury, která byla relativně malá (v severojižním směru přibližně 50 m). Mohl to být tedy i důvod malé velikosti, který stál za formováním úzkých polí gotických arkád severního ramene ambitu, protože v době přestavby kvadratury byl již klášter obklopen zástavbou Nového Města a nemohl svou kvadraturu nechat rozvinout do stejné velké rozlohy jako ostatní, tehdy nově zakládané klášterní komplexy. Protože dělicí zeď ambitu a severního křídla byla v dnes patrné části současná s částečně dochovaným portálem, je zřejmé, že celé toto křídlo bylo kolem roku 1361 vystavěno znovu. A to snad i v mírně odlišném směru než stavba předchozí, protože severní křídlo nebylo rovnoběžné s jižním, což mohlo být způsobené snahou o navázání na klášterní kostel. I když tedy byla ve svém měřítku stavba arkád drobnou akcí, zapojil se jí ale zderazský klášter do probíhající mohutné výstavby iniciované v roce 1348 založením Nového Města pražského císařem Karlem IV.

Na Jüttnerově plánu je také dobře patrná východní **hranice bývalého areálu** běžící severojižním směrem těsně za presbytářem barokního kostela. Lüssner v ní viděl zazděná střílnovitá okénka, což mohlo být obranné zařízení ještě z dob, kdy klášter stál izolovaně na planině mezi Vyšehradem a Starým Městem pražským. Ohradní zeď na severní straně se připomíná v roce 1383 ve Zderazské uličce, která od severu oddělovala klášter od měšťanské zástavby.⁵³ Někde v těchto místech se také nacházela klášterní škola.⁵⁴ Součástí kláštera byla i samostatná budova stojící na západní straně areálu, v níž bydlel převor a bratři, laičtí členové komunity. Stavba připomínaná v roce 1416⁵⁵ přečkala husitské války a je dnes v barokní formě dochovaná jako čp. 269/III, i když středověké zdivo se zachovalo bezpečně jen v její jižní boční stěně (VLČEK 1998). K ní se dnes zvenčí připojuje přízemní ohradní stěna s dvojicí nik, které tak ukazují na aktivitu v areálu kláštera i v období renesance.

Zatímco rozsah a podobu klášterní kvadratury je možné v hrubých rysech rekonstruovat, poloha a podoba středověkého **zderazského chrámu sv. Petra** je nejistá. S určitou jistotou lze pouze tvrdit, že stál v místě barokního chrámu, i když není zřejmé, do jaké míry se tato poloha shodovala s půdorysnou stopou kostela starého. Přibližně stejná poloha obou kostelů plyne z mnoha výše uvedených zpráv z doby stavby barokního chrámu, z kterých je zřejmé, že právě kvůli jeho stavbě byla zbořena jak sakristie starého kostela, tak i do té doby stojící fragment presbytáře. To že byly vidět i stopy kněžiště je věrohodné i proto, že zpravidla se sakristií stavebně přímo souvisí. Byly to tedy zřejmě právě zbytky starého chóru, které vedly k identifikování stavby se třemi vysokými okny jako sakristie. Důležité jsou však hlavně zprávy, že sakristie zároveň přímo souvisela jak s ambitem, tak i s domem čp. 275/II stojícím při severní části ambitu. Sakristie tedy nebyla, jako u barokního kostela, kde stála jižně od presbytáře, od ambitu nijak vzdálená. Pokud je tedy možné věřit barokním zprávám, a ty se v tomto ohledu zdají být korektní, pak je nutné předpokládat, že chór středověkého zderazského kostela stál poblíž křížové chodby kláštera. Jestliže však stál středověký chrám přibližně na stejném místě jako kostel barokní, tedy severovýchodně od kvadratury a přiléhá k ní západní stranou, pak nezbyvá než předpokládat, že do roku 1715 dochovaný fragment středověkého kostela nepatřil jeho chóru východnímu, ale západnímu.

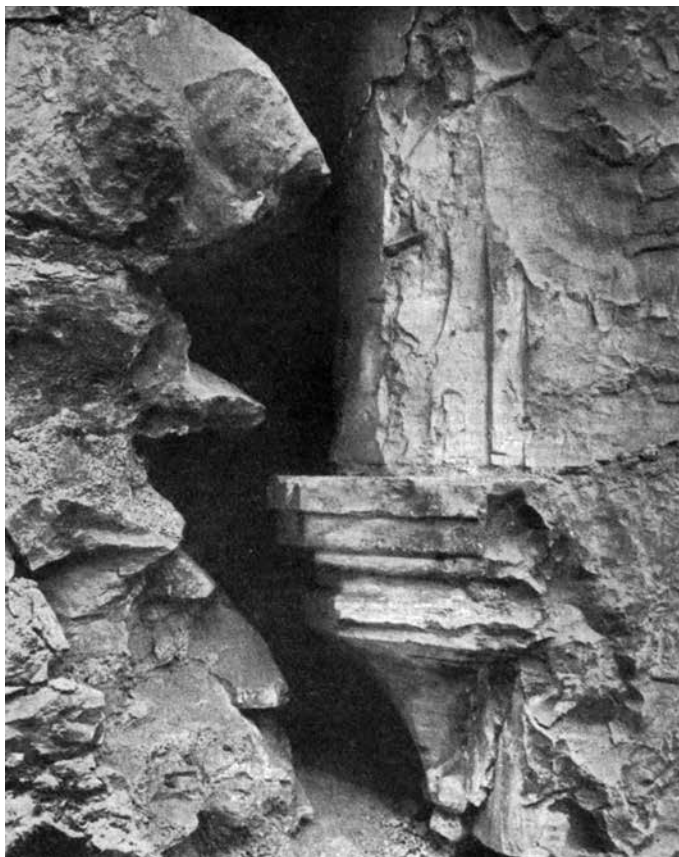
Na takovéto řešení by ukazovaly i další indicie. Kromě výše uvedené interpretace polohy druhého oltáře svěřeného v roce 1238 to jsou okolnosti dalšího svěcení v roce 1276. Podle slov listiny

53 TOMĚK (1870, 9): „[...] *murus claustrii Zderassiensis* [...]“.

54 TOMĚK (1870, 9), v letech 1386–1434: „[...] *scola Zderasienensis* [...]“.

55 TOMĚK (1870, 128, č. 328) k: „[...] *domus praepositi et fratrum conventus monasterii Zderaz* [...]“.

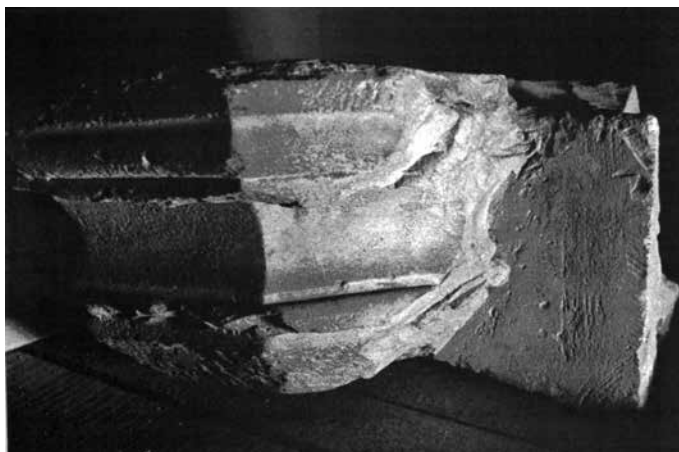
Obr. 8. Praha, bývalý klášter božehrobců Na Zderaze. Odhalená konzola pasu arkády ambitu v domě čp. 275/II v letech 1954–1955 (převzato z Piša 1957).

Obr. 9. Praha, bývalý klášter božehrobců Na Zderaze. Klební svorník, asi z východního ramene ambitu zbořeného v letech 1904–1905 (uloženo: Národní muzeum v Praze, inv. č. H2-6006; foto J. Sommer, 2004).

Obr. 10. Praha, bývalý klášter božehrobců Na Zderaze. Klební konzola, asi z východního ramene ambitu zbořeného v letech 1904–1905 (uloženo: Národní muzeum v Praze, inv. č. H2-6004; foto J. Sommer, 2004).

z roku 1270 a podle mimořádného množství vydaných odpustků a úlev byl gotický chrám božehrobského kláštera stavbou budovanou „nákladným dílem“. V roce 1276 nově posvěcený chór tak byl nepochybně významnou součástí četných raně gotických pražských kostelů, z nichž je dnes v úplnosti dochován jen kostel sv. Františka v Anežském klášteře. O zaniklé podobě přestavované zderazské svatyně si lze udělat představu pouze podle fragmentu raně gotických okenních ostění s charakteristickými oblouny (obr. 12), i když není vyloučené, že tyto fragmenty patřily až výstavbě z doby kolem roku 1295 (SOMMER 2004, 12–14). Na novém chóru posvěceném v roce 1276 je ale hlavně velmi pozoruhodná jeho dedikace, náležející jak oltář, tak celému presbytáři. Tou byl Boží hrob a sv. Jan Křtitel: „*Titulus vero ispisus chori et altaris sanctissimo sepulchro dominico et s. Johanni Baptiste veraciter annotatus.*“ Jestliže by to byl chór, který by nahrazoval starší východní kněžiště románského kostela, pak je při posvěcení zarážející úplná absence patrocinia sv. Petra, kterou si chrám udržel i později. V roce 1260 papež Alexandr IV. označuje zderazský kostel jako chrám postavený ke cti sv. Petra apoštola a četné odpustky, vydávané v tehdejší době, byly rovněž spojovány se svátkem tohoto světce. Když pak ale v roce 1295, tedy po posvěcení nového chóru, vydalo v Římě devatenáct arcibiskupů a biskupů novou odpustkovou listinu, jmenují u svátků patronů kostela stále sv. Petra, i když nyní již ve společnosti sv. Pavla. Nedávné svěcení zde našlo svůj odraz jen tím, že hned

za Pavlem je uváděn sv. Jan Křtitel (Boží hrob zde nemohl být jmenován, protože neměl svůj svátek). Svoje starobylé patrocinium klášter neztratil ani později, protože ještě v roce 1332 je zdejší komunita nazývána klášteřem sv. Petra na Zderaze.⁵⁶

Je prakticky vyloučené, aby byl v listině vystavené při příležitosti posvěcení nového chóru opomenut hlavní patron, a to tím spíše, když se vysloveně uvádí zasvěcení jak oltáře, tak i celého chóru. A stejně málo je pravděpodobné, že by během této přestavby (nebo již dříve) byl hlavní oltář sv. Petra přenesen na jiné místo, změněn na oltář boční, a vystřídán oltářem zasvěceným Božímu hrobu a sv. Janu Křteli. V roce 1295, stejně jako později, je jako hlavní patron kostela společně se sv. Pavlem stále jmenován sv. Petr. Z těchto důvodů je tedy možné uvažovat, že zderazský chrám měl chóry dva: hlavní zasvěcený sv. Petru (a Pavlu), a druhý Božímu hrobu a sv. Janu Křteli. Polohu tohoto druhého chóru, posvěceného v roce 1276, si je pak nejlépe možné představit na západní straně svatyně.

Obr. 11. Praha, bývalý klášter božehrobců Na Zderaze. Fragment portálu v bývalém severovýchodním koutě ambitu s patrnými zbytky náběhu klenutí. Pohled od jihovýchodu (foto autor, 2014).

O podobě a poloze východního chóru pak snad vypovídá nález učiněný při boření barokního kostela v roce 1905. Tehdy byl v jeho presbytáři nalezen základní kámen (PIFFL 1939, pozn. 3 na s. 69), o němž lze s ohledem na opracování a typ materiálu, kterým byla pravděpodobně opuka, uvažovat jako o díle středověkého původu (SOMMER 2004, 21–22; obr. 13). Podle toho by středověký chrám mohl dosahovat i délky chrámu barokního, který mohl použít základové zdivo východní apsidy.

Ani existence západního chóru však nevysvětluje velmi neobvyklý **vztah kvadratury a kostela**. Chrám se totiž ambitu dotýkal jen v severovýchodním rohu křížové chodby, jinak stál zcela volně. Spojení mezi ambitem a chrámem mohl zajišťovat zmíněný ve fragmentu dochovaný portál v severovýchodním poli křížové chodby, který mohl vést přímo do předpokládaného západního chóru.⁵⁷ Situování kostela východně od konventu se v Čechách vedle Zderaze vyskytuje v johanitské komendě ve Strakonici, i když zde je toto uspořádání výsledkem prostorových limitů úzkého staveniště staršího hradu. V případě dispozice zderazského kláštera však velmi pravděpodobně sehrál roli vzor v řádovém domě v Miechowie u Krakova.⁵⁸ Ten byl založen již v roce 1163

56 HLEDÍKOVÁ (2003, č. 225, s. 179), 9. června 1332: „[...] *prepositus et conventus monasterii s. Petri in Zderaz* [...]“.

57 Jako o vstupu do středověkého kostela uvažuje o portálu i Dobroslav Líbal (BAŠTOVÁ/LANCINGER/LÍBAL 1979, 41). Rekonstrukci konventu přináší LORENC (1973, obr. 8 na s. 29), podoba zde zobrazeného chrámu sv. Petra je však zcela hypotetická.

58 K dějinám kláštera NAKIELSKI (1634); TOBIASZ (1963, 5–60); PIŁAT (1999, 11–43). K jeho podobě naposledy SKRZYDLEWSKA (1999, 221–225).

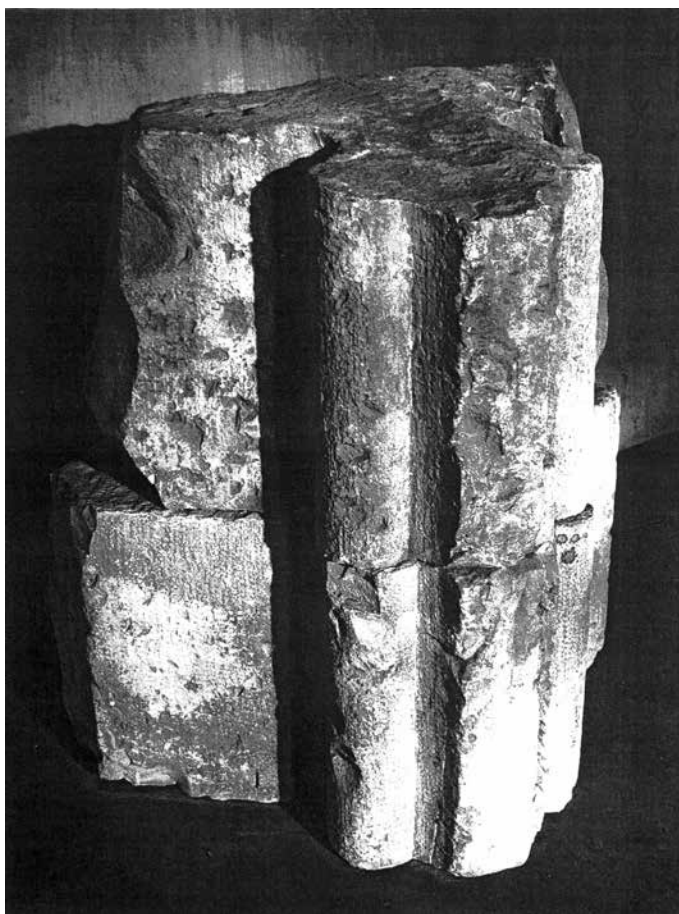
a vztah jeho chrámu, zasvěceného Božímu hrobu a sv. Jakubu mladšímu, je prakticky stejný jako v Praze, jen zrcadlově otočený. Konventní budovy s relativně malým ambitem zde nepřiléhaly k jihozápadnímu okraji kostela, ale k části protilehlé a rozkládaly se severozápadně od chrámu. Vstup do trojlodního chrámu tak byl z ambitu skrze severní boční loď (obr. 14).

Způsoby instalování a uctívání Božího hrobu

I když to zdaleka nebylo ustanoveným pravidlem, mohly středověké chrámy imitovat postavení Božího hrobu tím, že jejich kopie byly, ať už v jakékoli formě, umístěny do západní části kostelů. Tím byla revokována situace v Jeruzalémě, kde byl Kristův hrob umístěn v rotundě, stojící v západní části chrámu Božího hrobu. Stejně tak tomu mohlo být i v Praze na Zderaze, v klášteře řádu zaměřeného na ochranu a uctívání Božího hrobu jako památky slavného Kristova zmrtyvýchvstání. A tak již jeden ze dvou oltářů posvěcených v roce 1238 mohl patřit Božímu hrobu v západní části kostela, zatímco druhý sv. Petru ve východní apsidě. V době kolem roku 1276 dokonče-

ná stavba chóru tak mohla navazovat na situaci danou zderazskému chrámu již dříve.

Velice blízké takovémuto koncipování bylo řešení, které při kostele sv. Vavřince na Starém Městě pražském realizovali templáři. Tento řád, svým původem rovněž pocházející z křižáckého Jeruzaléma, přišel do Prahy pravděpodobně v době vlády krále Václava I. (1230–1253) a adaptoval si pro své potřeby starší románskou rotundu sv. Vavřince. Tato úprava není datována, ale byla provedena ještě kvádřikovou technikou, takže odpovídá době, kdy byly v roce 1238 na Zderaze svěceny dva oltáře nově upraveného klášterního kostela. Přestavba, kterou templáři u rotundy sv. Vavřince provedli, byla velmi nezvyklá: byla tehdy odbourána část apsidy a od východu byla k válcové lodi rotundy připojena lichoběž-

níkovitá loď s novou půlkruhovou apsidou (obr. 15; BORKOVSKÝ 1959).⁵⁹ Celek tak připomínal srostlici, jaká byla charakteristická pro chrám Božího hrobu v Jeruzalémě.⁶⁰ Záměrem této přestavby tak bylo proměnit loď staré rotundy v samostatnou kapli a připodobnit ji jeruzalémské rotundě obklopující Boží hrob. Pokud měl tedy i zderazský chrám na západní straně stavbu s oltářem Božího hrobu, pak mohla být podoba obou pražských kostelů výsledkem vzájemné inspirace.

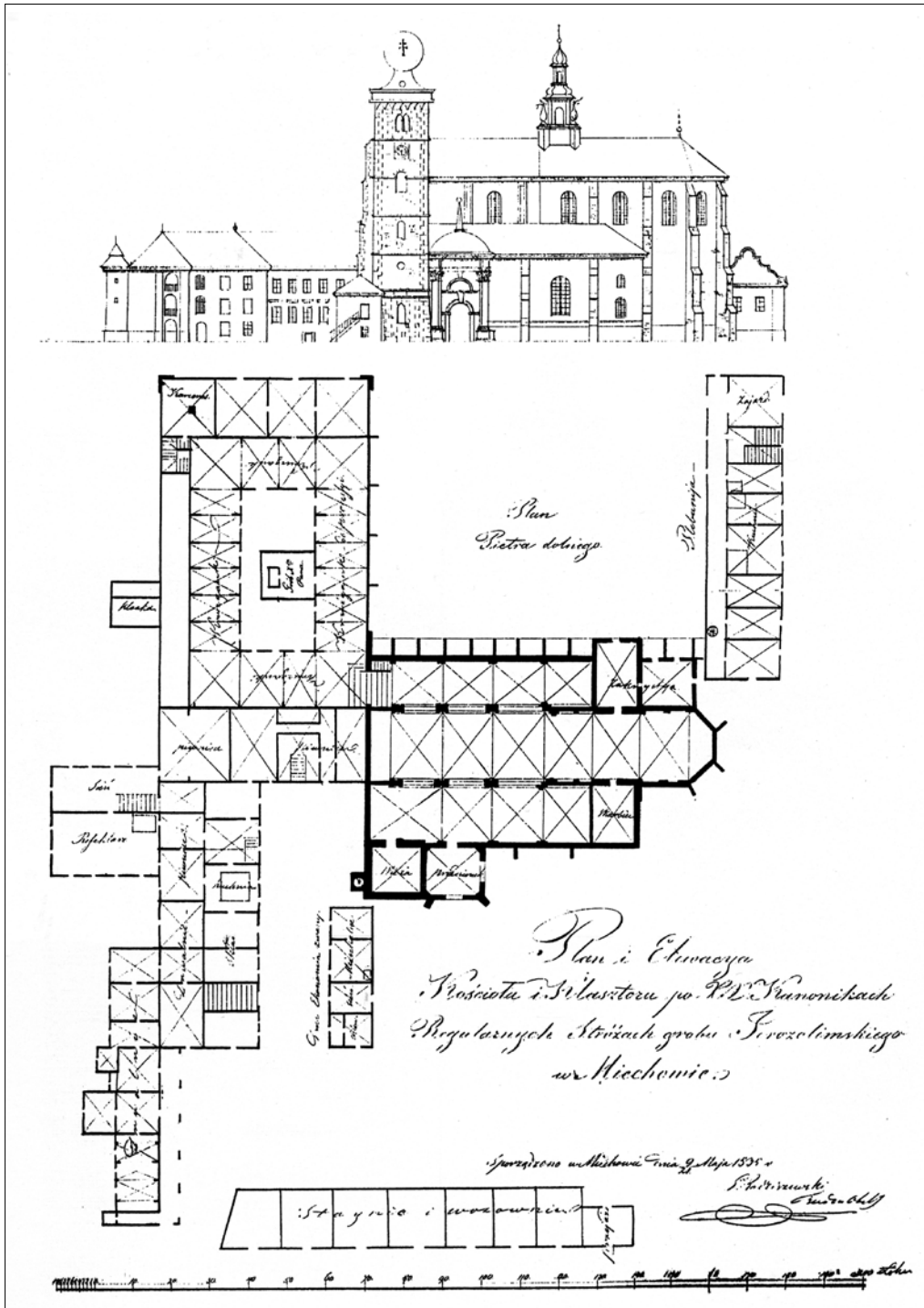
U dochovaných božehrobských chrámů v prostředí střední Evropy však takto výrazné schéma polarizování do dvou protilehlých chórů není známo. V nejstarším z nich, založeném někdy před rokem 1128 v německém Denkendorfu u Stuttgartu,⁶¹ sloužil k uctívání Božího hrobu zřejmě východní chór, konkrétně jeho krypta, vybudovaná kolem roku 1200. Asi za tímto účelem nebyla zaklenuta na síť sloupků, jak bylo u krypt zvykem, ale jedinou valenou klenbou umožňující pohodlnější provádění velikonočních slavností (WERNER 1958). Komunita v Denkendorfu mohla být

Obr. 12. Praha, bývalý klášter božehrobců Na Zderaze. Fragmenty okenního ostění pocházející snad z chóru Božího hrobu a sv. Jana Křtitele svěceného v roce 1276, nalezené při boření barokního kostela sv. Petra a Pavla v letech 1904–1905 (uloženo: Národní muzeum v Praze, inv. č. H2-6000/a a H2-6000/b; foto J. Sommer, 2004).

⁵⁹ BORKOVSKÝ (1959). Ke konventu nejnověji KOVÁŘ/DRAGOUN (2012).

⁶⁰ DENKSTEIN (1959). K podobě chrámu Božího hrobu ve středověku PRINGLE (2007) a BIDDLE (1999).

⁶¹ K historii komunity ELM (1998, 321–398, k založení s. 330–335).

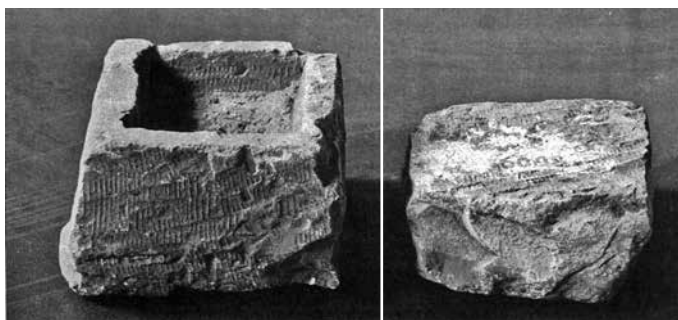
Obr. 13. Miechów u Krakova, bývalý klášter kanovníků Božího hrobu. Schematický půdorys areálu kláštera z roku 1835 (převzato z AFEK 1999, obr. 10).

ale pro zderazský klášter zdrojem relikvií umístěných v roce 1276 do nového oltáře Božího hrobu a sv. Jana Křtitele. Tento klášter byl totiž obdarován relikviářem vyrobeným někdy krátce před rokem 1130 přímo v Jeruzalémě, který obsahoval jak částku Svatého kříže, tak i Božího hrobu (FOLDA 1995, 97–100), tedy relikvie, jaké byly v roce 1276 uloženy i do pražského oltáře.

V malopolském Miechowie u Krakova, založeném v roce 1163, vznikla trojlodní bazilika s výrazně dlouhým východním chórem, který tak byl určen pro provádění celoročních liturgií, uctívání Božího hrobu se ale mohlo konat i na západní straně kostela. Chrám byl nicméně po četných požárech několikrát výrazně přestavěn, takže je z jeho středověkého uspořádání dnes patrné jen velmi málo. Z údajů středověkých miechowských letopisů a zpráv barokního historika kláštera Samuela Nakielského je ale zřejmé, že prvotní kostel byl v západní části chóru. Byl zasvěcen sv. Kateřině a byl v něm pohřben i zakladatel Jaksy, jehož hrob byl v Nakielského době uctíván uprostřed „*menšího chóru*“, jak byla tato část presbytáře nazývána. Tam byl také poblíž sakristie

patrný fragment sloupku pocházejícího zřejmě z fundátorova náhrobku.⁶² Byl to patrně později rozšířený prvotní chrám kláštera, který byl původně krakovským biskupem Gedeonem, zvaným též Getko (1166–1185), posvěcen k počtě Božího hrobu.⁶³ Jak dále sděluje Nakielski, stavba nového kostela, k němuž položil základy krakovský biskup Wislaw, započala brzy poté, co byl v roce 1233 zvolen převorem kláštera Jindřich.⁶⁴ Tato stavba se zřejmě týkala trojlodí, ze kterého je dnes viditelná západní průčelní stěna s detaily hlásícími se do tohoto období (ŚWIECHOWSKI 1963, 166–167, obr. 387–389). Patrocinium sv. Kateřiny bylo snad po této dostavbě přeneseno na oltář v sakristii, kde se uvádí v roce 1348 při příležitosti posvěcení všech oltářů po zničení chrámu vichřicí v roce 1347. Vedle něho je jmenován hlavní oltář zasvěcený Božímu hrobu, a dva boční oltáře s tituly sv. Jakuba a sv. Mikuláše.⁶⁵ Rozmístění oltářů zůstalo zachováno i během přestavby vynucené zřícením starého chrámu v roce 1394.⁶⁶ Ta byla dokončena roku 1408, kdy byly posvěceny dva oltáře v lodi: na severní straně sv. Jakuba a Jana Evangelisty, a na jižní sv. Mikuláše a Martina. Zároveň také oltář v kapli pod věží, stojící při jihozápadní straně lodi, zasvěcený k počtě Božího hrobu, sv. Lazara, Marty a Marie Magdaleny.⁶⁷ Následně se přikročilo k úpravě chóru, kde byla přestavěna stará sakristie – patrně ta, kde byl oltář sv. Kateřiny – a od jihu přistavěna druhá.⁶⁸ Společně s hlavním oltářem byla tedy v té době zasvěcena Božímu hrobu i samostatná

Obr. 14. Praha, bývalý klášter kanovníků Božího hrobu na Zderaze. Základní kámen nalezený v presbytáři barokního kostela sv. Petra a Pavla při jeho boření v letech 1904–1905 (uloženo: Národní muzeum v Praze, inv. č. H2-6008/2; foto J. Sommer, 2004).

62 NAKIELSKI (1634, 64): „Anno post Christum natum 1162 [...]. Qui quidem Canonicus obtenta ab eodem Episcopo [Matthaeus] licentia ac benedictione, coepit primum ex lapide construere claustrum, beneficio laxae Fundatoris benigne adiutus, ubi refectorium pro Fratibus cella, librariam, promptuaria, caetersque commodas Caenobii officinas, per quam apte, qua potuit celeritate excitavit, quae nunc etiam appellationem veteris claustrum obtinent. Postea Ecclesiam firmissimis, licet humilibus et angustis muris, iuxta illius temporis morem, quadro et tabulato ab intra, cocto vero ab extra lapide construxit. [...] Quae quidem Ecclesiola, ad latus huius recentioris a parte Oppidi constructa, delubri nunc seu Sacelli S. Catherinae Virginis titulo insignita, denominationem Divae virginis retinet, ubi per circuitum stemmata clarissimorum virorum, qui rem primitus Conventus Miechoviensis beneficiis auxerunt, cum dulci recordatione eorum spectare licet.“ Ibidem, 81: „Ecclesia a se constructa, quae nunc in Capellam S. Catherinae cessit, honorifice doposuerunt [...]“ Ibidem, 91: „[...] in medio chori minoris, Ecclesiae Michoviensis, Vexillum per amplum dependisse, ab una parte Grypho signatum, ab altera seriem rei descriptam continens, locum sepulchrae eius demonstrans [...]“. Apparent etiam nunc ad parietem Chori minoris, e regione Sacristiae, quaedam Columellae, speciem Mausolei praeseferentes, quae ob applicatam ad parietem exedram, conspici interim non possunt, et aquae nullam inscriptionem exhibent, obscura plane inopia scriptorum, vel scriptarum rerum iactura, eius memoria est.“ Ztotožnění renesanční kaple Božího hrobu, vystavěné ve východním ramenu křížové chodby někdy kolem roku 1534, s prvotním kostelem založeným Jaksou, které prezentuje Mieczysław TOBIASZ (1963, 13) a další autoři (ŁOZIŃSKI 1969, 152; SKRZYDLEWSKA 1999, 221; MRÓZ 2000, 84), je s ohledem na Nakielského zprávy, situaci a malé rozměry této kaple, mylné. Že by byla sakristie, obsahující fragment románské zdi, součástí původní stavby, naznačuje Beata SKRZYDLEWSKA (1999, pozn. 6 na s. 222).

63 NAKIELSKI (1634, 100): „[...] Dominus Gietko Venerabilis Cracov. Episcopus [...]. Qui consecrata nuper in honorem S. Sepulchri Ecclesia Miechoviensi, recenter studio ac labore Martini primi Praepositi constructa, promovente eandem fabricam propriis impensis laxa Fundatore [...]“.

64 NAKIELSKI (1634, 158): „[...] elegerunt Magister Henricum genere Silesium, [...] Anno Domini 1233 [...]. Is statim, ut erat vir devotissimus, et in cultu divino propagando propensissimi animi, videns angustos muros prioris templi Miechoviani, aliud longe amplius ex ipsis fundamentis, quadro ab intus, cocto vero ab extra lapide, cum adiuncta sibi turri, ad latus prioris, magnifico sumptu et artificio, ut videre est, erigere caepit, illudque ope divina suffultus, multa sacra suppellectili refertum, omni ex parte absolutissimum posteritati reliquit. Vislo Episcopo Cracovien. lapidem fundamentalem sacrante, manibusque propriis in fundamentis ponente.“

65 MPH II (s. 884): „1347 [...] domus Miechoviensis vix consumata per ventum deiecta et contrita fuit.“ Ibidem, 885: „Eodem anno [1348] Kal. Februarii altaria in ecclesia Miechoviensi consecrata sunt per quendam episcopum de ordine Predicatorum, summum in honore sancti sepulchri dominici, alterum in honore sancti Iacobi apostoli, tertium sancti Nicolay, quartum in sacristia sancte Katherine.“ Nakielski, který zprávu miechowských letopisů cituje, doplňuje popis situace u oltáře sv. Kateřiny, ale spojuje v ní oltář Božího hrobu a sv. Jakuba v jeden (NAKIELSKI 1634, 266): „Maius videlicet in honorem Sanctissimi Sepulchri, et S. Iacobi Apostoli minoris. Inferius in honorem Sancti Nicolai Episcopi et Confessoris, quod iam pridem suo loco morum, aliunde translatus est. Tertium in Sacristia ad honorem S. Catherinae Virginis et Martyris, quae postea in Sacellum versa, titulum etiam nunc eiusdem Sanctae retiner.“

66 MPH II (s. 887): „Anno Domini 1394 [...] rupta est antiqua ecclesia que ruinam minabatur et effusum fundamentum et lapis primarius inpositus et proficiebatur de die in diem, continue laborando.“

67 MPH II (s. 893): „Anno Domini 1408 capella sub turri cum suo altari fuit consecrata in honorem sancti sepulchri et sancti Lazari et sancte Martae et sancte Marie Magdalene. Item duo alia altaria eodem die fuerunt consecrata in corpore templi, unum ex parte domus sive curie in honorem sancti Iacobi maioris et sancti Iohannis ewangeliste et omnium apostolorum et ewangelistarum. Item altare ex parte civitatis consecratum est in honorem sanctorum Nicolai, Martini et aliorum pontificum et omnium confessorum.“

68 MPH II (s. 893): „Item eodem anno [1410] templum cum plumbo textit et eciam testudinem in templo et omnia vitra in fenestris ordinavit, sacristiam unam circa antiquam et aliam sacristiam ex parte civitatis eciam eodem anno fecit.“

kaple na západní straně chrámu. Podvěžní kaple, pro niž byli vybráni charakterističtí světcí připomínající Kristovo zmrtvýchvstání (Lazar, který Kristovo vítězství nad smrtí předjímá; Lazarova sestra Marta; Marie Magdalena, která byla první, kdo spatřil prázdný Kristův hrob), byla vybavena dosud dochovanou hvězdovitou klenbou (PENČAKOWSKI 1991, 214–215) a vymalována malbami prozrazujícími inspiraci v českém prostředí (PENČAKOWSKI 2008). Velikonoční slavnosti, jejichž součástí bylo rituální ukládání kříže do symbolického hrobu na Velký pátek a jeho navštívení třemi Mariemi ráno na neděli Zmrtvýchvstání, se tak tehdy mohly odehrávat jak ve východním chóru, tak i na západní straně kostela, což bylo více ve shodě s topografií jeruzalémského chrámu Božího hrobu. Možná byla západní strana využívána i dříve, protože v dominantní poloze na ose hlavní lodi byl při zemi v západní stěně vyzděn velký románský výklenek, obohacený ve 14. století malbou Ukřižování a Oplakávání Krista.⁶⁹ Již od 13. století tak mohl být v tomto výklenku každoročně instalován Boží hrob, než tuto funkci převzala nedaleká podvěžní kaple a od třicátých let 16. století pak v ambitu vybudovaná samostatná kaple Božího hrobu (ŁOZIŃSKI 1969, 151–165). Pokud je tento nástin pravdivý, ukazoval by na složitý vývoj velikonočního rituálu v miechowské bazilice, což možnosti srovnání se zderazským kostelem výrazně omezuje.

Rozdílné způsoby instalování a uctívání Božího hrobu v prostoru kostela, které vyplývají z obou příkladů, jsou nicméně ve středoevropském prostoru typické a jsou v umísťování a formách imitací Božích hrobů charakterizovány velkou rozmanitostí.⁷⁰

Z hlediska provádění velikonočních slavností není jistá ani situace u druhého českého kláštera tohoto řádu v severočeském Světcí, založeného pro ženskou odnož, z něhož dodnes zůstávají zachované rozsáhlé části konventního kostela sv. Jakuba Většího. Zakladatelka světeckého kláštera je uváděna nekrologiem premonstrátského kláštera v Doksech, a to jako jistá Vratislava, aniž by ale bylo uvedeno něco bližšího k jejímu původu a roku založení.⁷¹ Velmi pravděpodobně je ale tato fundátorka totožná s ženou výše zmiňovaného Kojaty, jenž v roce 1227 učinil odkaz zderazskému klášteru a jenž je v listině z toho roku nazýván zakladatelem zderazské komunity.⁷² Nejspíše to tak byli tito manželé, Kojata a Vratislava, kteří se zasloužili o přivedení řádu božehrobců do Čech.

Světecký klášter asi existoval již na počátku 13. století, jak naznačuje falzum hlásící se k roku 1209, ve kterém je jako svědek jmenován Vít, správce-vladař ze Světce (*Vitus villicus de Zwetiz*). Mohl to být totiž světský správce, jací byli často ustanovováni právě u ženských klášterů.⁷³ V tom případě by se pak založení kláštera časově blížilo zformování zderazského konventu, které je možné klást do doby mezi roky 1187–1190. To by pak mohlo zpětně podporovat názor, že to byl skutečně mladý Kojata se svým bratrem Všebozem, kteří zderazský klášter již kolem roku 1190 fundovali.⁷⁴ Božehrobský klášter ve Světcí, a s ním jistě i kostel, byl poškozen nebo zničen v době po smrti krále Přemysla Otakara II., kdy v letech 1278–1283 opanovala Čechy braniborská vojska.⁷⁵ Podruhé byl klášter zničen husity v roce 1421. Obnoven byl asi kolem roku 1467, kdy zřejmě hlavní loď dostala novou, dosud částečně dochovanou klenbu.⁷⁶ Jako kostel zasvěcený sv. Jakubu Většímu je světecký chrám zmiňován v roce 1384 (SVÁTEK 1969, 13). Na rozdíl od zderazského kláštera s bohatým dochovaným archivem jsou tyto stručné zprávy bohužel veškerými dostupnými informacemi z doby středověké existence této jediné ženské odnože božehrobského řádu v Čechách. Protože se oproti zderazskému klášteru v dnešní barokní stavbě z velké části dochoval samotný středověký kostel, je tak možné rekonstruovat jeho původní podobu a určit jej jako velice neobvyklou architekturu.

Bývalý klášterní kostel, zasvěcený dosud sv. Jakubu Většímu, byl původně jednolodní stavbou s připojeným dvouvěžovým průčelím, přičemž obě tyto části byly stavěny současně, a to asi již na konci 12. století (obr. 16). Na tuto dobu lze soudit podle tvaru dochovaných sdružených oken ve věžích s archivoltami vynášenými jednoduchým půlkruhovým sedlem. Stěny lodi byly

69 Výklenku zatím nebyla v této souvislosti věnována pozornost. K západní stěně ŚWIECHOWSKI (1963, 166–167, obr. 387–389); TOBIASZ (1963, 37–38); SKRZYDLEWSKA (1999, 222).

70 Přehled imitací v západní Evropě uvádí MORRIS (2005) a KROESEN (2000). Pro české příklady viz ULIČNÝ (2008 a 2012).

71 EMLER (1885, 89): „*Januarii XVII. kal. Febr.: Obiit [...] Wratislawa, fundatrix cenobii Swetensis.*“

72 Jako jeho žena je zmiňována právě v této listině z roku 1227. CDB II (č. 302 a 303, s. 300–302). HLAVENKA/SÝKORA/VELÍMSKÝ (2008, 279).

73 CDB II (č. 362, s. 388–391). HLAVENKA/SÝKORA/VELÍMSKÝ (2008, 280). Vzhledem k neznámému datu bylo založení kláštera také kladeno do pozdní doby, do let 1227–1230. NOVOTNÝ (1928, 613 a pozn. 5 na s. 613).

74 HLAVENKA, SÝKORA a VELÍMSKÝ (2008, 281–282) nicméně uvažují nad možností, že zakladatelem nebyla Vratislava, ale jménem neznámá žena Hrabiše, otce bratří Všeboza a Kojaty.

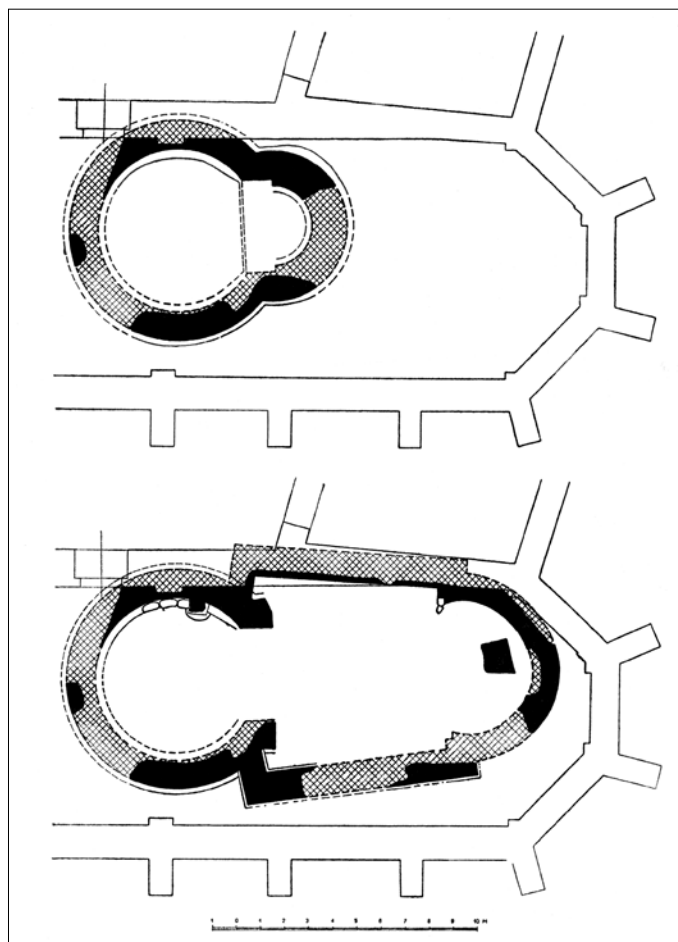
75 FRB II (s. 332). Kronikář rozsah poškození kláštera blížeji nespecifikuje.

76 MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ (1969, 22), s odkazem na SOMMER (1833, 126), který ale tento údaj neuvádí.

členěny nevýraznými pilastry, jinak však byla architektura kostela velice prostá.⁷⁷ Neobvyklost chrámu spočívala ve spojení dvouvěžového průčelí a jednolodní stavby, což zřejmě nemělo v českém prostředí v té době obdoby. Zdá se, že idea dvou západních věží byla vypůjčena z miniaturní baziliky v Tismicích, pocházející ze stejné doby, jejíž průčelí dosahovalo stejné šířky. Za tímto rozhodnutím mohl stát jeden z těchto důvodů: (a) dvouvěžová kulisa západního vstupu zdůrazňovala u chrámu úlohu zakladatele a umožňovala zřízení západní tribuny (b) původně se počítalo s trojlodní bazilikou, ale liturgie praktikovaná v chrámu zjevně nevyžadovala boční lodě, a tak byla zachována jen střední loď, která byla ale oproti konceptu v Tismicích rozšířená (c) řešení se západními věžemi bylo použito proto, že jako westwerk vzdáleně mohly připomínat topografii jeruzalémského chrámu Božího hrobu a přízemí jedné z věží posloužit pro zřízení Božího hrobu.

Na třetí možnost by totiž ukazoval další stavební vývoj kostela. V první třetině 13. století byla mezi severní věž a loď přistavěna čtvercová prostora, klenutá mohutnými klínovitými žebry svedenými na sloupky vložené do vystupujících koutů prostoru (HLAVENKA/SÝKORA/VELÍMSKÝ 2008, 282, 288–290, 292).

Na konci 13. století k ní pak přibyla protějšková prostora, vložená mezi loď a jižní věž, osvětlená od jihu oknem, což ukazuje, že se nejednalo o předsíň.⁷⁸ Je možné, že jedna z těchto prostor

byla zasvěcena Božímu hrobu a sloužila pro provádění velikonočních obředů, a to zřejmě jižní z nich, která měla tuto funkci i v době baroka (*ibidem*, 291). Obě prostory lze přitom vnímat jako zvětšeniny podvěží, k nimž přiléhají, a důvod jejich vzniku tak hledat i v tom, že přebíraly funkci prostorové velmi omezených podvěží. Sloužila-li jedna z přistavěných prostor jako Boží hrob, pak není vyloučené, že stejné využití mělo dříve již jedno z podvěží.

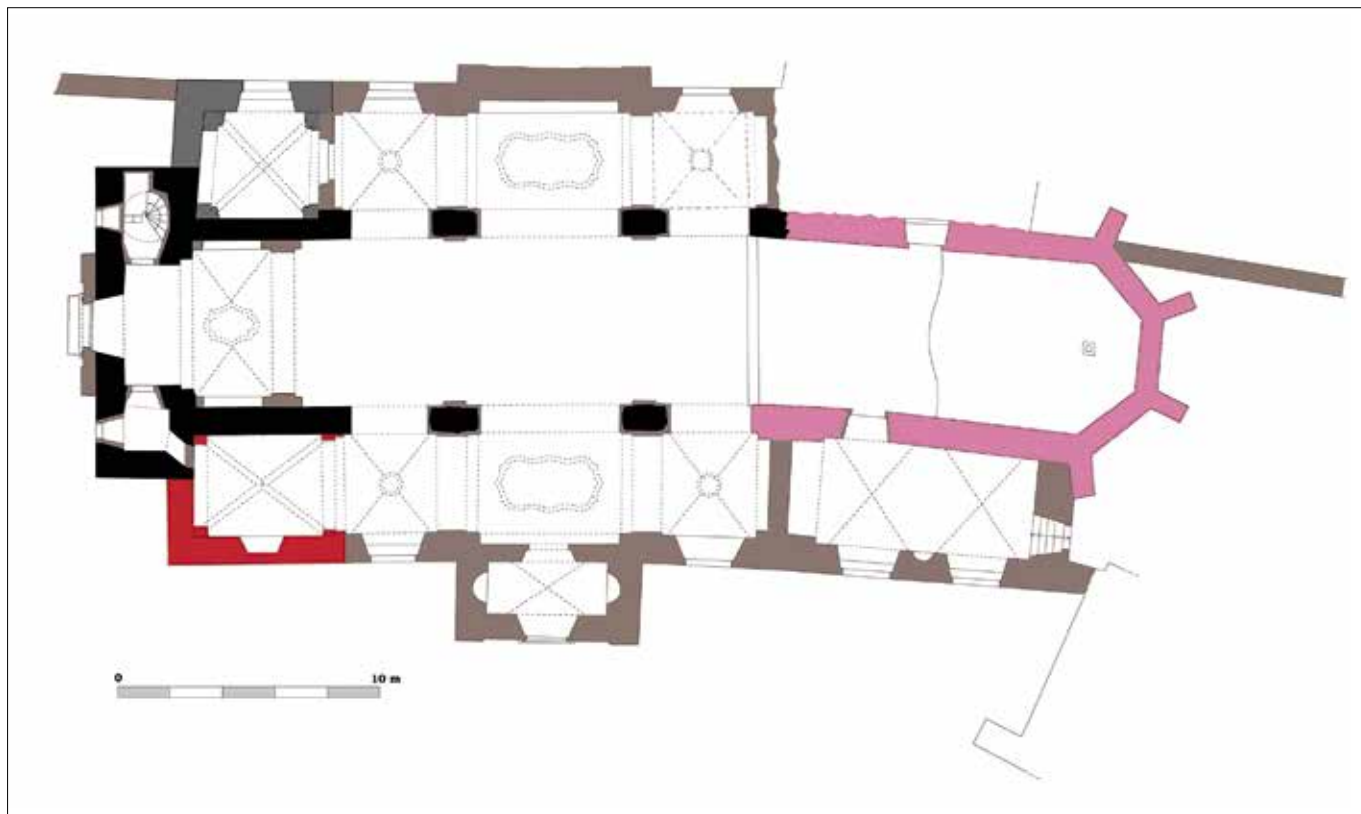
I když je severní přístavek starší, funkci takového kaple mít nemusel. Mohl zprostředkovávat spojení kostela s konventem, z něhož však zatím nebyly identifikovány žádné pozůstatky. Snad jen bývalé východní křídlo konventu je skryté v dnešním barokním zámku, přiléhajícím od severu k presbytáři kostela. Pokud tomu tak je, pak by bylo možné západní křídlo hledat právě někde při severní věži, přístupné přes dochovanou prostoru. Tuto myšlenku podporuje i shodná výrazná odchylka od severojižního směru jak prostory u věže, tak křídla u presbytáře. Kvadratura tak zjevně nebyla vyměřena kolmo ke kostelu, což mělo později za důsledek i výrazné odchýlení gotického presbytáře, který byl postaven koncem 15. století, od osy kostelní lodě.⁷⁹

77 HLAVENKA, SÝKORA a VELÍMSKÝ (2008, 283–288 a 291–292) dokládají, že dnešní hlavní loď je románská a vznikla společně s dvouvěžovým průčelím. Dvouvěžové průčelí do konce 12. století datuje MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ (1963, 291; 1969, 20; 1971, 332).

78 HLAVENKA, SÝKORA a VELÍMSKÝ (2008, 290) se domnívají, že se jedná o zazděný vchod.

79 Pokud ale byl z východního ramene kvadratury přístupný chór kostela, je pak otázka, proč by existovalo i spojení mezi lodí a západním ramenem ambitu. Vzhledem k tomu, že přístavek u západní věže se jeví mnohem starší než doba vzniku nového presbytáře, není vyloučeno, že západní rameno kvadratury vzniklo dříve než východní, a že se tedy do svatyně

Z analýzy světeckého kostela sv. Jakuba Staršího plyne, že byl někdy na konci 12. století postaven jako nezvyklá stavba s jednou lodí a dvouvěžovým průčelím. Jedním z důvodů realizace věžovitěho vstupu mohla být velikonoční liturgie, praktikovaná zde nebo poblíž již od počátku existence kláštera, vedoucí později ke vzniku přiložených kaplí, tedy v místě alespoň prostorově napodobujícím umístění Kristova hrobu v západní části chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě. Pokud místem uctívání Božího hrobu byla jižní z kaplí, postavená někdy před koncem 13. století, pak tento účel prozrazovaly jen její přibližná centrální podoba a západní umístění, protože se její architektonické vybavení jinak vůbec nelišilo od tehdy běžné české stavební produkce.⁸⁰ Její poloha sice odpovídá podvěžní kapli miechówského kostela, ta je však výrazně mladší. Možná však tato dispozice odrážela ustálenější řešení, protože i ve vratislavské katedrále byl při velkopátečním obřadu *Depositio crucis* ukládán kříž v kapli sv. Barbory zřízené v jihozápadní věži (LEWAŃSKI 1981, 47).

Jak mohla neobvyklá dispozice světeckého kostela být ovlivněna zderazským chrámem, u něhož asi nelze dvouvěžové průčelí předpokládat, nelze bohužel za dosavadních znalostí vůbec odhadnout. Vzájemné rozdíly mohly být u obou těchto kostelů výrazně větší než jejich shody. Existenci západního chóru zderazského kostela by tak dnes mohl prokázat jedině archeologický průzkum, který má šanci na vyřešení této otázky i proto, že místo po severní polovině barokního chrámu sv. Petra a Pavla je dnes nezastavěné (nachází se zde zadní dvůr Českého vysokého učení technického, čp. 293/II). Je však třeba také uvést informace, které západní chór spíše nepodporují. Historik Jaroslav Schaller v části svého díla o topografii Prahy, věnované Novému Městu a vydané v roce 1797, otiskl údajnou středověkou podobu zderazského chrámu, zobrazeného od severozápadu (obr. 17; SCHALLER 1797, tab. 2, za s. 112). Věrohodnost vyobrazení nelze ověřit, i když je samozřejmě možné, že bylo zhotoveno podle středověké předlohy, například iluminace v rukopise klášterního původu. Vyobrazení s řadou věžiček mezi štítky nad trojlodím a presbytářem ukazuje fortifikovanou stavbu, element jistě nutný u stavby stojící před založením Nového Města pražského v neopevněné oblasti. Kvůli tomu se také klášter stával častým cílem

Obr. 16. Světce, kostel sv. Jakuba Většího. Přízemí kostela bývalé ženské řehole kláštera kanovníků Božího hrobu. Rekonstrukce stavu z poloviny 15. století.

Černé a šedé – pozdně románské, **červeně** – raně gotické, **růžově** – vrcholně gotické, **hnědě** – barokní konstrukce (převzato z HLAVENKA/SÝKORA/VELÍMSKÝ 2008, 284–285).

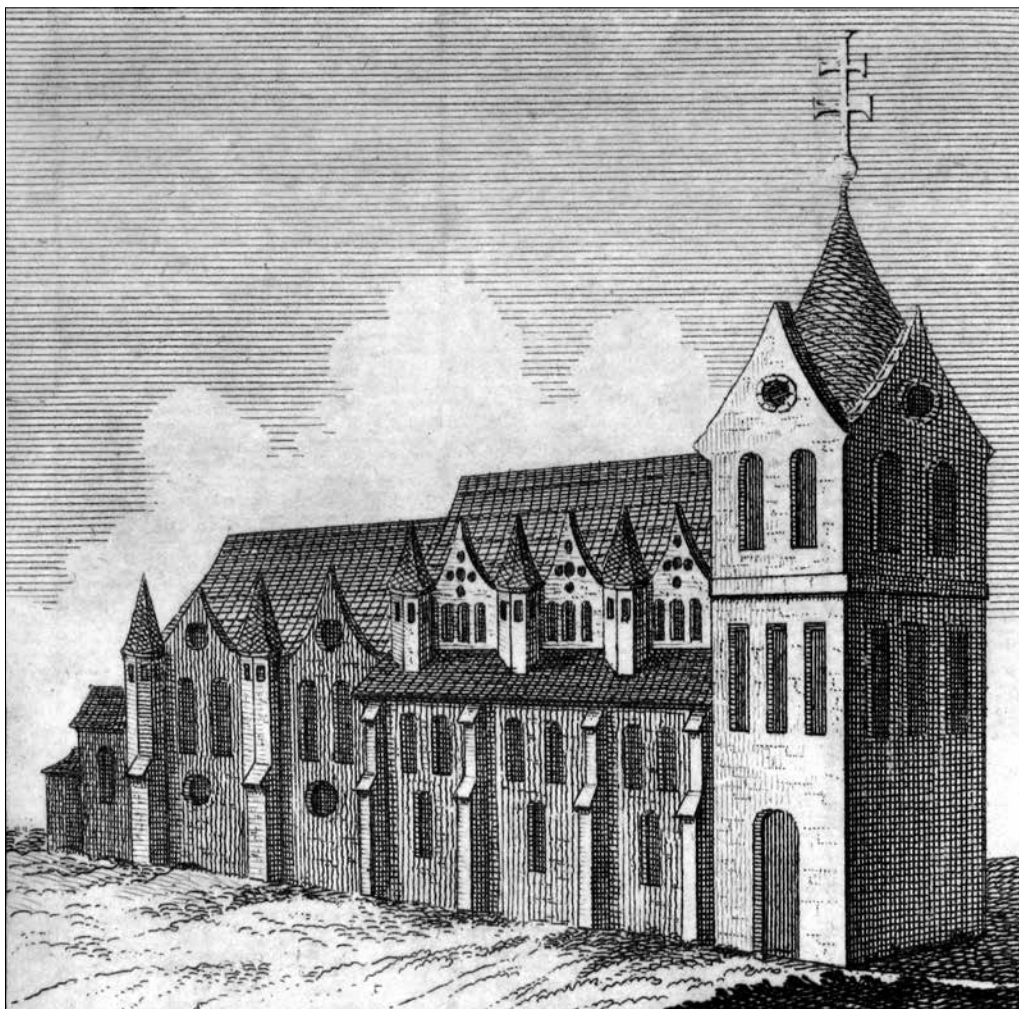
vstupovalo v severozápadním rohu lodě, tedy stejně jako v chrámu v Miechowie. Protože ale kromě samotné vstupní prostory dnes není dochováno z této předpokládané západní části konventu nic, bude potřeba dalších průzkumů na zodpovězení otázky stavební podoby této části kláštera, která zřejmě prošla složitějším vývojem.

⁸⁰ Zda byla tato kaple skutečně užívána jako místo ke zřizování Božího hrobu, by pomohl zodpovědět případný nálezkový výmalby, pokud by zobrazoval pašijové výjevy či scény s nimi spojené.

přepadení a ničení, jako údajně v roce 1278 nebo v roce 1313, kdy v jeho okolí pálil domy Jan Lucemburský (FRB IV, s. 253). Zaujme i mohutné, ale nevysoké západní stavení věžovité podoby, které nijak nenaplní představu západního chóru. Pokud skutečně dosahovalo takové šíře, jak je zobrazeno, tedy v rozsahu celého trojlodí, pak šlo asi o westwerk, což by existenci sakrálního prostoru s oltářem Božího hrobu nevyklučovalo. Ovšem stejně tak je možné, že velikost objektu je na vyobrazení přehnaná a že šlo o západní věž běžné podoby. Byla by to však spíše forma výjimečná, protože dvouvěžové průčelí světeckého kostela je mezi božehrobskými kostely výjimkou. Ani u chrámu v Miechowie, ani v Denkendorfu věže při západním průčelí původně nestály.⁸¹ Věrohodnost rytiny označující údajně zderazský kostel, známé jen v barokní podobě, je za těchto okolností dochování velice nízká, a nelze tedy na jejím základě přijímat žádné závěry. Pokud by se však zakládala na autentickém vyobrazení, stavěl by tento dokument výše vyslovenou domněnku o západním chóru do nejistoty.

Obr. 17. Údajná podoba klášterního kostela sv. Petra bývalého kláštera kanovníků Božího hrobu Na Zderaze na Novém Městě pražském (převzato z SCHALLER 1797, tab. 2).

Liturgie pražského chrámu božehrobců

Zvláštností pražského chrámu božehrobců byla také jeho liturgie. I když byl zderazský klášter za husitských válek prakticky zcela zničen, dochoval se dodnes jeho bohatý listinný archiv a husitské války nepochybně přežily i některé liturgické knihy. Ačkoli i ty byly postupem času nahrazeny novějšími agendami, šťastně se dochoval jeden rukopis, uložený dnes ve vratslavské univerzitní knihovně pod signaturou I Q 175, který podle vlastnického nápisu patřil v 16. století klášteru božehrobců ve slezské Nise.⁸² Před husitskými válkami byl niský řeholní dům podří-

⁸¹ V Miechowie byla věž k jihozápadnímu rohu kostela dostavěna až kolem roku 1311, a to v době, kdy klášter dočasně božehrobcům nepatřil (PENCIAKOWSKI 1991).

⁸² Biblioteka Uniwersytecka w Wrocławiu, I Q 175 (dále I Q 175). Rukopis je označen vlastnickým nápisem: „*Conventus Cruciferorum duplici Cruce Nissensis*“. Jeho podrobnou analýzu publikoval SCHÖNFELDER v roce 1911, zabýval se jím také KLAPPER (1923), jenž na jeho základě vypracoval hypotézu předpokládající vznik *Visitatio sepulchri* v Jeruzalémě dlouho

zen pražským božehrobcům,⁸³ a sem se tedy jejich členové společně s archivem, knihami a liturgickým náčiním před náboženskou revolucí uchýlili. Jmenovaný rukopis se tak zřejmě do Nisy z Prahy dostal při této příležitosti a umožňuje nahlédnout do liturgie, jakou se zderazští božehrobcí řídili.

Rukopis *Liber ordinarius* vznikl ve 14. století. Na jeho český původ pak ukazuje kalendář s českými světcí, kteří měli v liturgickém roce význačné postavení, a svátky s nimi spojené – přenesení sv. Václava (4. března), sv. Vojtěch (22. dubna, semiduplex), sv. Zikmund (2. května), sv. Vít (15. června, duplex a oktáva 21. června), sv. Prokop (4. července), přenesení sv. Vojtěcha (26. srpna), umučení sv. Ludmily (16. září, semiduplex), sv. Václav (28. září, duplex, oktáva 5. října), přenesení sv. Ludmily (10. listopadu, semiduplex).⁸⁴ Vznik rukopisu lze vymezit mezi lety 1365, kdy Karel IV. získal ostatky sv. Zikmunda a zavedl příslušný svátek, a osmdesátými lety 14. století. Svátky zaváděné v devadesátých letech, tedy P. Marie Egyptské (zde 7. dubna místo obvyklého 9. dubna) a sv. Tomáše Akvinského (7. května), jsou totiž dopisované jinou rukou. Toto rozmezí je dále možné upřesnit do poloviny osmdesátých let, neboť zde chybí svátek Navštívení P. Marie (2. července) vyhlášený v roce 1386, ale uvedeny jsou již svátky P. Marie Sněžné (5. srpna), a Cyrila a Metoděje (9. března), obojí v pražské diecézi zapisované od doby kolem roku 1385.⁸⁵ Kalendář a tím asi i celý rukopis tak byl zřejmě sepsán někdy kolem roku 1385.⁸⁶ Jak ukazují svátky dopisované až po vzniku rukopisu, byl rukopis v Praze ještě v devadesátých letech 14. století, což rovněž naznačuje, že se do Nisy dostal až s vypuknutím husitských válek v roce 1419. České prostředí neodráží jen kalendář, ale i *proprium de sanctis*, kde je sv. Vojtěch označen jako patron Prahy, což by bylo v polském prostředí neobvyklé, a kde má význačné postavení svátek sv. Víta (duplex) s vlastním rýmovaným oficiem (WOLNIK 2000, 465).

Jinak však rukopis do detailů vychází z ordináře, podle něhož svou liturgii řídili kanovníci Božího hrobu přímo v Jeruzalémě v době držení města do roku 1187, respektive po reformě uskutečněné v roce 1114, a v krátkém období v letech 1229–1244. Tato liturgie byla západního původu, sestavená na místě v unikátní kompozici ovlivněnou několika proudy evropské liturgické praxe, zejména z Francie. Lze dovodit, že velikonoční triduum vycházelo z liturgie katedrály v Chartes (DONDI 2004, 47) a že jejím autorem byl zřejmě Fulcher z Chartres, historik první křížové výpravy. Ten byl kanovníkem při chrámu Božího hrobu od doby kolem roku 1114, kdy Arnulf z Chocques přeorganizoval dosavadní uskupení kanovníků v řád řídící se augustiniánskou řeholí (*ibidem*, 59–60). Nejstarší dochovaný rukopis vznikl při chrámu Božího hrobu již někdy v letech 1128–1130.⁸⁷ Další pak v letech 1153–1157, který byl zřejmě vyhotovený pro jeruzalémské templáře.⁸⁸ Tento druhý rukopis, uložený dnes ve vatikánské knihovně, obsahuje také *Visitatio sepulchri*, zdramatizovaný rituál prezentující doklad Kristova zmrtvýchvstání scénou navštívení prázdného hrobu třemi Mariemi (LIPPARDT 1976, č. 407, s. 559). Další rukopisy se stejnou liturgií vznikaly v Akkonu i po ztrátě Jeruzaléma v roce 1187, zřejmě v naději, že bude Jeruzalém získán zpět, což se také v letech 1229–1244 dočasně podařilo. Do tohoto období patří rukopis z let 1202–1228, který později přešel do rukou božehrobského kláštera s kostelem Santo Sepolcro v italské Barlettě,⁸⁹ a misál ze stejné doby, provedený pro

předtím, než se objevilo v Evropě. To oprávněně odmítl YOUNG (1926). Nověji se rukopisem zabýval WOLNIK (1995; 1996; 2000). Jeho závěry jsou bohužel ovlivněny neznalostí předešlých studií. Viz též PIWOŃSKI (1969; 1981).

83 Filiálky božehrobců v Nysie (Nise), Raciborzu (Ratiboři), v Żąbkowicach Śląskich a Dzierżoniowie se odloučily od mateřského kláštera v Miechowie v roce 1348 a podřídili se Praze. Jejich statut ale měl vysokou úroveň autonomie, podle ujednání z roku 1358 totiž řádoví bratři nesměli přecházet z Prahy do Slezska a naopak (MIKA 2000, 421). K počátkům nízkého kláštera, usazeného v roce 1239 při špitále s kostelem P. Marie a Všech svatých, viz HERRMANN (1938, 42–49).

84 Kalendářium detailně analyzoval WOLNIK (1995, 311–333). Rukopis datuje do první poloviny 14. století a přiznává v něm pouze český vliv, nikoli český původ. Podobně i HERESWITHA (1975, 75) a DONDI (2004, 32–33).

85 K datování jmenovaných svátků DRAGOUN (1998), jemuž děkuji za potvrzení datace rukopisu.

86 Rukopisy patřící kdysi božehrobským klášterům ve Slezsku obsahují i některé další elementy odkazující na český původ. Rukopis vatislavské univerzitní knihovny I O 128 obsahuje liturgie přijetí kanovníků do zderazského kláštera (WOLNIK 2000, 464). V muzeu v Nise je pak chována bible, kterou nechal zderazský klášter v roce 1354 zhotovit pro svou faru v Trutnově (BRODSKÝ 2004, 92–99). K trutnovské knihovně, která byla rovněž odvezena celá do Nisy, aby se – asi jen ve velmi malé části – zase vrátila do Čech, viz PRAŽÁK (1962, 109–132). Dochovanou biblí z roku 1354 bude zřejmě ta, uvedená v tam publikovaném inventáři jako první rukopis.

87 Roma, Bibliotheca Angelica, ms. 477 a Cambridge, Fitzwilliam Museum, ms. McClean 49 (DONDI 2004, 61–62 a 146–154). Jeho kopie je uložena v Paříži, Bibliothèque Nationale, ms. lat 12056 (DONDI 2004, 62–63 a 155–162).

88 Roma, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 659 (DONDI 2004, 64–66 a 166–175).

89 Barletta, Archivio della Chiesa del Santo Sepulchro (DONDI 2004, 77–79 a 195–201). *Visitatio sepulchri* z tohoto rukopisu viz LIPPARDT (1976, č. 408, s. 560). Z rubrik rukopisu z Barletty je zřejmé, že popisuje chrám Božího hrobu ve formě, jakou mu dali křižáci při přestavbě provedené ve 40. letech 12. století (SHAGRIG 2010, 69–71).

katedrálu sv. Kříže v Akkonu.⁹⁰ Další rukopisy s prakticky nezměněnou liturgií vznikaly ještě po pádu Akkonu a jeruzalémského království, a to až do 14. století. Bylo to na Kypru, kde v roce 1196 vzniklo kyperské království a kde byla sepsána trojice knih, z nichž nejmladší vznikla ve spojitosti s tehdejší kyperským a jeruzalémským králem Petrem I. v letech 1359–1365.⁹¹ Jeho známá cesta po Evropě, při níž se i v Praze snažil získat podporu pro opětovné dobytí Jeruzaléma u císaře Karla IV., byla součástí i během 14. století chované naděje na opětovný návrat do Svatého města, což kanovníci Božího hrobu demonstrovali uchováváním liturgické tradice tohoto chrámu i mimo Palestinu. A že se tato praxe neomezovala jen na Itálii a Kypr, dokládá právě vratislavský rukopis sepsaný kolem roku 1385 v Praze.

Adoptování na pražskou situaci však nemohlo být zcela dokonalé. Při některých úkonech bylo obtížné jeruzalémskou topografii a realie křížáckého státu napodobovat, jak to například demonstuje popis prováděných obřadů na Květnou neděli. K nim vratislavsko-pražský rukopis předepisoval, aby jeruzalémský patriarcha společně se strážcem pokladu chrámu Božího hrobu a převory klášterů na hoře Sion, Olivetské hoře a abatysi P. Marie v Josafatském údolí nesl relikvie Svatého kříže do Betanie, kde si měli připomenout Lazarovo vzkříšení. Poté, co se vraceli zpět do Jeruzaléma ti, kteří zůstali ve městě – totiž konvent chrámu Božího hrobu, johanité a templáři – se měli shromáždit se všemi lidmi v chrámu Páně na jeruzalémské akropoli. Tam byly posvěceny palmové výhonky a olivové větve, a pak se všichni vydali do Josafatského údolí vstříc Svatému kříži, který vítali antifonou *Ave rex noster*. K průvodu se přidal i jeruzalémský král a společně s ním všichni vystoupali za zpěvu antifony *Cum appropinquaret* vzhůru k jeruzalémské akropoli. Do ní vstoupili Zlatou bránou (která se během roku otvírala jen pro tuto příležitost) a zpěvem responsoria *Ingrediente domino*. Shromáždili se v atriu „Chrámu Páně“, tedy templářské svatyně a původně muslimského chrámu Skály, pokračovali dále k „Šalamounovu chrámu“, tehdy sídla templářů, dnešní mešity Al-Aksá, a pak vstoupili do města jižní bránou vedle tohoto „Šalamounova chrámu“.⁹²

Mnohem méně obtíží přinášely popisy provádění obřadů spojených s ústředním tématem božehrobců, tedy velikonočního tridua, včetně zdramatizovaného obřadu *Visitatio sepulchri*. Ten byl v předhusitské Praze velmi rozšířen, a v to v podobné formě – vedle baziliky sv. Jiří kláštera benediktinek na Pražském hradě (LIPPHARDT 1976, č. 387–389, 387a, 674, 798–805 a 804a; ULIČNÝ 2012, 7–33) se hrál rovněž v chrámu sv. Víta (LIPPHARDT 1976, č. 661–681 a 678a; ULIČNÝ 2011a; 2011b) a v kostele P. Marie pod řetězem johanitské komendy na Malé Straně.⁹³

Podle znění vratislavského ordináře se na Velký pátek prováděl rituál *Depositio crucis*. Po uctění kříže měl jít patriarcha s ministranty na horu Kalvárii, kde patriarcha nebo převor na oltáři sloužil mši. Po jejím skončení patriarcha položil „svatý kříž na místo ukřižování Krista“ a ten byl v kleče uctíván jak zutými kanovníky, tak i vším shromážděným lidem.⁹⁴

Samotné provádění *Navštívení hrobu*, hrané na neděli Zmrtvýchvstání, pak bylo popsáno tímto způsobem:

90 Perugia, Bibliotheca Capitolare, ms. 6 (DONDI 2004, 75–76 a 190–195).

91 Jedná se o rukopisy v St. Wandrille, Bibliothèque de l'Abbaye, ms. P. 12, z let 1308–1315, Chantilly, Musée Condé, ms. 1076 z let 1300–1315 a Parma, Bibliotheca Palatina, mss. Palatini 186-6 z let 1359–1365 (DONDI 2004, 95–102 a 235–252).

92 I Q 175 (fol. 36v–37r); SCHÖNFELDER (1911, 585–586): „Patriarcha cum thesaurario ecclesie sancti sepulchri lignum sancte crucis secum deferente cum prioribus ecclesiarum montis Syon et montis Olyveti et abbate sancte Marie vallis Iosephat et earum congregationibus ante solis ortum vadunt in Bethaniam ubi dominus Lazarus resuscitavit. Inde oracione facta sollempnibus induti vestibus dominicis vestigiis Iherusalem revertuntur antiphonas et ymnos cantando sollempnitati congruentes patriarcha manibus propriis crucem dominicam deferente. Interim hii qui remanserunt in Iherusalem videlicet conventus dominici sepulchri et hospitalis sancti Iohannis et sancte Marie de latina ad templum domini cum omni populo conveniunt. Ubi unus ex ipsis et si episcopus defuerit prior sancti sepulchri vel subprior aut unus ex maioribus aut ebdomadarius, quia illa ebdomada communit est et alia sequens similiter communis et de nativitate similiter communis et de penthecoste, super flores palmarum et ramos olyvarum facit benedictionem. Facta benedictione inde omnes procedunt occurrentes cruci domine in valla Iosephat. [...] Interim dyaconus et subdyaconus parati accepta benedictione ascendunt in altum ubi ab omnibus videri et audiri possunt. Post eos ascendunt patriarcha et rex et persone. Finita antiphona legitur evangelium Cum appropinquasset. Postea patriarcha facit sermonem ad populum. Deinde recedunt et vadunt omnes usque ad portas aureas [...]. Interim subcantor et magister scole ascendunt cum pueris super portam per quam dominus adveniens intravit et ibi expectant donec egressi congregentur. [...] Quibus finitis patriarcha incipit responsorium Ingrediente domino. Mox ordinata processione ingredientes atrium templi domini descendunt per gradus contra templum Salomonis et per alios gradus ascendunt contra templum domini ad meridianam portam. [...]“ LEWANSKI 1966, 35–36.

93 Řád maltézských rytířů v Praze, R 57, fol. 159r.

94 I Q 175 (fol. 43v–44r); SCHÖNFELDER (1911, 588): „Tunc patriarcha cum ministris recalciet et ad missam celebrandam veniant in montem Calvarie ubi missa est hodie celebranda et dicta confessione accedat patriarcha vel prior ad altare [...] Completo officia sancta crux in loco crucifixionis Christi ante lucem dici a thesaurario deposita a patriarcha et ab omni conventu fratrum cum devocione et nudis pedibus suppliciter adoretur et usque ad horam collacionis ibidem ab omni populo devote similiter adoretur. Oblaciones huius diei sunt patriarche.“

Opakuje se:

Když přešla [sobota, Marie z Magdaly, Marie Jakubova a Salome nakoupily vonné masti, aby pomazaly Ježíše, alleluia, alleluia]⁹⁵

Během zpěvu by se měli tři mladí klerici připravit za oltářem podle starého způsobu po způsobu žen. Po skončení responsoria vyjdou odtamtud směrem k hrobu, nesoucí každý vázu ze zlata nebo stříbra s trochou mastí, se svícny a kadidelnicemi, a třikrát zpívají:

Ó Bože. Kdo [nám] odvalí [kámen od vchodu do hrobu]?

Poté, co dojdou ke vchodu do Božího hrobu, další dva klerikové, stojící poblíž vchodu do hrobu, oblečení do bílých alb s hlavami zakrytými kapucí a držící v rukách svíce, zpívají a odpovídají toto:

Koho hledáte, [ó ženy, na tomto hrobě plačíte?]

Ženy:

Ježíše Nazaretského [ukřižovaného hledáme]

Potom ti dva odpoví:

Není zde ten, koho hledáte, [ale běžte rychle a zvěstujte jeho učedníkům a Petrovi, že Ježíš vstal z mrtvých].

Přítom vstoupí ženy do hrobu. Po vykonání krátké modlitby se vrátí se zpět. Jdou do středu chrámu a prohlašují slavnostním hlasem:

Aleluja, [Pán] vstal [z mrtvých, aleluja]

Ale Navštívení tímto způsobem neprovádíme kvůli množství poutníků v kostele. Po skončení patriarcha začne zpívat:

Tebe, Bože, chválíme.⁹⁶

Popsaná slavnost *Visitatio sepulchri* má nejjednodušší formu užívanou ve středověké Evropě, tedy bez scén s apoštoly Petrem a Pavlem a Marie Magdaleny s Kristem, jaké se v Praze hrály u sv. Jiří. Uvedení zpěvu *Quis revolvat* slovy „O Deus!“ pak ukazuje, že tato verze má svůj původ ve Francii (YOUNG 1926, 77), což je v souladu s výše uvedenou domněnkou, že autorem tridua, a tedy i *Visitatio sepulchri* byl jeruzalémský kanovník a historik první křížové výpravy Fulcher z Chartres.

Vzhledem k tomu, že se pražská komunita tak striktně držela jeruzalémské liturgie, je možné také předpokládat, že velikonoční slavnost předvádějící doklad Kristova slavného zmrtvýchvstání se, tak jako v Jeruzalémě, odehrávala v západní části zderazského kostela, v chóru zasvěceném Božímu hrobu a sv. Janu Křtiteli. Zároveň je nutné předpokládat, že se touto liturgií zderazští božehrobcí řídili již brzy po založení své komunity, tedy již na konci 12. století.

I když je těžké si kvůli prakticky úplnému zániku středověkých staveb kláštera představit, jakou roli hrála jeho architektura v tehdejší pestré mozaice pražských staveb, v případě jeho neobvyklé liturgie je možné nalézt doklad vlivu na své okolí. Liturgie chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě zde prováděná až do husitských válek totiž zjevně neušla pozornosti Karla IV., který v roce 1347, tedy krátce před založením svého Nového Města pražského, ustanovil v těsné blízkosti zderazské komunity nový klášter vyhrazený benediktinům řídícím se staroslovanskou liturgií. Tento výjimečný akt, který Karel na Novém Městě ještě jednou zopakoval u kláštera milánských benediktinů řídících se ambrosiánskou liturgií, tak je díky zde prezentovaným poznatkům možné číst právě v souvislosti se zderazským klášterem. Nemůže být totiž náhoda, že slovanští benediktini byli usazeni právě vedle zderazských božehrobců, protože touto fundací Karel reagoval na zvláštní liturgickou situaci, která v té době v Praze v tomto místě existovala, a tu dále podpořil. Ukazuje se tedy, že tak jako u řady jiných svých projektů, jakým byla hlavně katedrála sv. Víta, i zde Karel reagoval na místní tradici a situaci, kterou dále rozvíjel.

95 Hranaté závorky rozvádějí zpěv uvedený jen v incipitu.

96 I Q 175 (fol. 45v–46r); SCHÖNFELDER (1911, 588–589); YOUNG (1926, 75–76); LIPPARDT (1976, č. 409, s. 561): „*Reiteratur: Dum transisset [...] Quod dum cantatur, preparantur tres clerici iuvenes retro altare in modum mulierum iuxta consuetudinem antiquam. Finito responsorio procedant inde contra sepulcrum, deferentes singuli vas aureum vel argenteum cum aliquo ungento, candelabris et turibulis preeuntibus cantando ter: O Deus! Quis revolvat [...] Cumque ad portam sepulcri venerint, Duo alli clerici iuxta portam sepulcri albis vestiti et habentes amictus super capita et candelas in manibus cantando respondeant sic: Quem queritis [...]. Mulieres: Jhesum Nazarenum [...]. Tunc illi duo: Non est hic, quem queritis [...]. Interim mulieres introeant in sepulcrum. Ibiq[ue] facta oracione brevi exeant inde. Et venientes in medium chori alta voce nunciabunt cantando: Alleluia, Resurrexit [...]. Sed visitacionem hanc modo non facimus propter astancium multitudinem. Quibus finitis incipiat patriarcha: Te Deum laudamus [...].*“

Závěr

Závěrem lze shrnout, že o klášteře kanovníků Božího hrobu, založeném při kostele sv. Petra na Zderaze v Praze asi v roce 1190 bratry Kojatou a Všebořem z rodu Hraběšiců, si lze dnes po jeho zničení v roce 1420 udělat jen velice kusou představu. Zdá se, že byl vybaven kvadraturou omezené velikosti, jejíž ambit byl obnovován kolem roku 1361. Z ambitu je dodnes dochována jeho severní část, pojatá do domu čp. 275/II. Až do roku 1905 existovala část přilehlého východního křídla ambitu a velký portál ze 14. století, dochovaný dnes jen ve fragmentu, mířící z ambitu severním směrem, snad do prostoru bývalého kostela. Konzoly zaniklé křížové klenby ambitu mají obdobu v sousedním a tehdy rovněž stavěném benediktinském klášteře Na Slovanech. Pozoruhodným detailem klenby byly dělicí pasy, které neměly běžný profil vyžlabeného žebra, ale půlkruhový tvar, snad jako imitace staršího vzoru, jakým mohly být klenby vybudované při stavbě kolem roku 1238. Klášterní chrám stál zřejmě severovýchodně od kvadratury. Prameny naznačují, že byl opatřen západním chórem zasvěceným Božímu hrobu, založeným snad již kolem roku 1227 a o padesát let později, kolem roku 1278, nákladně přestavěným. Na západě vystavěný chór s tímto zasvěcením by odpovídal poslání řádu, kterým byla ochrana a uctívání Božího hrobu, stojícího v chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě právě na západní straně. I když bez archeologického průzkumu zatím domněnku o západním chóru nelze prokázat, byl zderazský chrám zřejmě jedinou svatyní středověkých Čech, která měla chór zasvěcený Božímu hrobu. Další pozoruhodností kláštera božehrobců na Zderaze je pak skutečnost, že se provoz zderazského kostela řídil liturgií prováděnou ve 12. století přímo v chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě.

PRAMENY

- I O 128 — rukopis Vratislavské univerzitní knihovny I O 128 (fol. 73r–81r: Ordo ad benedicendum et accipendum fratrem ad ordinem Cruciferorum domus Zderaz sacrosancti sepulchri dominici Jerosolimitani sub regula sancti Augusti). Uložen: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I O 128.
- I Q 175 — rukopis Vratislavské univerzitní knihovny I Q 175 (Conventus Cruciferorum duplici Cruce Nissensis). Uložen: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I Q 175.
- FUCHS 1730 — František FUCHS: De praepositura Zderasiensi sive archivium Zderasiense. Rukopis. Uloženo: NA Praha, f. AZK Zderaz, i. č. 2760, č. 61.
- Libri erectionum archidiocesis Pragensis — Libri erectionum archidiocesis Pragensis saeculo XV. Archiv pražské kapituly, sign. III-7 (UX, XI), fol. LXIII–LXIX.
- NA Praha — fond AZK Zderaz, i. č. 2760, č. 57.
- R 57 — rukopis uložen: Řád maltézských rytířů v Praze, R 57, fol. 159r.

EDICE PRAMENŮ

- CDB I — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805–1197). Praha 1904–1907.
- CDB II — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198–1230). Praha 1912.
- CDB III/1 — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III (1231–1238). Praha 1942.
- CDB V/1 — Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ (eds): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V (1253–1266). Praha 1974.
- CDB V/2 — Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ (eds): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V (1267–1278). Praha 1981.
- DITTRICH/SPIRK 1834 — Antonín DITTRICH / Antonín Ferdinand SPIRK (eds): Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis II/1. Praha 1834.
- EMLER 1885 — Josef EMLER (ed.), Necrologium Doxanense. Zprávy o zasedání Královské společnosti nauk v Praze 1884, Praha 1885, 83–144.
- ERŠIL 1980 — Jaroslav ERŠIL (ed.): Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia. Pars I. Praha 1980.
- FRB II — Josef EMLER / Václav Vladivoj Tomek (eds): Fontes rerum Bohemicarum II. Praha 1874.
- FRB III — Josef JIREČEK (ed.): Fontes rerum Bohemicarum III. Praha 1882.
- FRB IV — Josef EMLER (ed.): Fontes rerum Bohemicarum IV. Praha 1884.

- FRB V — Josef EMLER / Jan GEBAUER / Jaroslav GOLL (eds): *Fontes rerum Bohemicarum*. Tom V. Praha 1893.
- HAVRÁNEK/DANĚLKA — Bohuslav HAVRÁNEK / Jiří DANĚLKA (eds): *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. Praha 1957.
- HLEDÍKOVÁ 2003 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ (ed.): *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Prodomus: Acta Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305–1342*. Praha 2003.
- KÖNIGHAUS 2011 — Waldemar KÖNIGHAUS (ed.): *Regesta pontificum Romanorum [...] Bohemia-Moravia pontifica vel etiam Germania pontifica*. Vol. V/3: *Provincia Maguntinensis III: Dioceses Pragensis et Olomuncensis*. Göttingen 2011.
- MHB I — Gelasius DOBNER (ed.): *Monumenta historica Boemiae [...]*. Tomus I. Praha 1764.
- MHB II — Gelasius DOBNER (ed.): *Monumenta historica Boemiae [...]*. Tomus III. Praha 1774.
- MPH II — August BIEŁOWSKI (ed.): *Monumenta Poloniae Historica / Pomniki dziejowe Polski II*. Lwów 1872.
- NOVÁK 1903 — Jan Bedřich NOVÁK (ed.): *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*. Praha 1903.
- PELCL/DOBROVSKÝ — František Martin PELCL / Josef DOBROVSKÝ (eds): *Scriptorum rerum Bohemicarum II*. Praha 1784.
- RBM II 1882 — Josef EMLER (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310)*. Praha 1882.
- RBM V/1-1 — Karel BERÁNEK / Věra BERÁNKOVÁ (eds): *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16.)*. Tomus V. *Fontes Archivi nationalis. Pars I: Litterae monasteriorum. Fasciculus I (1378–1397)*. Praha 2006.
- RBM V/1-2 — Karel BERÁNEK / Věra BERÁNKOVÁ (eds): *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16.)*. Tomus V. *Fontes Archivi nationalis. Pars I: Litterae monasteriorum. Fasciculus II (1398–1419)*. Praha 2007.
- RBM VII/4 — Milena LINHARTOVÁ / Bedřich MENDL (eds): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Tomus VII (1358–1363). Fasciculus 4 (1361–1363)*. Praha 1961.
- ROUBÍK/KUCHAŘ/HLAUSA 1972 — František ROUBÍK / Karel KUCHAR / Václav HLAUSA: *Plán Prahy z roku 1816*. Praha 1972.
- ŠIMEK 1937 — František ŠIMEK (ed.): *Staré letopisy české z vatislavského rukopisu novočeským pravopisem*. Praha 1937.
- TADRA 1896 — Ferdinand TADRA (ed.): *Soudní akta konsistoře pražské (Acta judiciaria consistorii Pragensis) III (1392–1393, 1396–1398)*. Praha 1896.
- TOMEK 1870 — Václav Vladivoj Tomek: *Základy starého místopisu Pražského II: Nové Město Pražské*. Praha 1870.

LITERATURA

- AFFEK 1997 — Mariusz AFFEK: *Długie a chwalebne dzieje zakonu bożogrobców w Ziemi Świętej i w Europie*. In: *Jerozolima w kulturze europejskiej*. Piotr Paszkewicz / Tadeusz Zadrozny (eds), Warszawa 1997, 169–179.
- AFFEK 1999 — Mariusz AFFEK (ed.): *Bożogrobcy w Polsce*. Warszawa 1999.
- BAŠTOVÁ/LANCINGER/LÍBAL 1979 — Miroslava BAŠTOVÁ / Luboš LANCINGER / Dobroslav LÍBAL: *Nové Město, čp. 275/II. (=Stavebně historický průzkum Prahy). Pasportizace SÚRPMO, strojopis*, Praha 1979. Uloženo: dokumentační fondy NPÚ.
- BIDDLE 1999 — Martin BIDDLE: *The Tomb of Christ*. Trupp 1999.
- BORKOVSKÝ 1959 — Ivan BORKOVSKÝ: *Kostel řádu templářů v Praze na Starém Městě. Kniha o Praze 1959*. Praha 1959, 35–46.
- BOROVÝ 1874 — Karel BOROVÝ: *Dějiny diecése pražské*. Praha 1874.
- BRODSKÝ 2004 — Pavel BRODSKÝ: *Iluminované rukopisy českého původu v polských sbírkách*. Praha 2004.
- CRUGERIUS 1670 — Georgius CRUGERIUS: *Sacri pulveres mensis Julii [...]*. Praga 1670.
- DENKSTEIN 1959 — Vladimír DENKSTEIN: *K archeologickému výzkumu kláštera sv. Anny na Starém Městě pražském. Kniha o Praze 1959*. Praha 1959, 47–53.
- DONDI 2004 — Christina DONDI: *The Liturgy of the Canons Regular of the Holy Sepulchre of Jerusalem: A Study and a Catalogue of the Manuscript Sources*. Turnhout 2004.
- DRAGOUN 1998 — Michal DRAGOUN: *Neznámé články synodálních statut pražské arcidiecéze? In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. I. Hlaváček / J. Hrdina (eds)*, Praha 1998, 149–159.
- EKERT 1878 — František EKERT: *Zrušené a zaniklé chrámy v Praze, díl 5: Chrám sv. Petra a Pavla s proboštvím křížovníků strážců Božího Hrobu na Zderaze*. *Blahověst* 28, 1878, 221–229.
- ELM 1998 — Kaspar ELM: *Umblicus Mundi. Beiträge zur Geschichte Jerusalems, der Kreuzzüge, des Kapitels vom Hlg. Grab in Jerusalem und der Ritterorden*. Brugge 1998.
- FOLDA 1995 — Jaroslav FOLDA: *The Art of the Crusaders in the Holy Land 1098–1187*. Cambridge 1995.
- HÁJEK 1541 — Wacław HAGEK z LIBOČAN: *Kronyka Czeská*. Praha 1541.
- HAMMERSCHMID 1723 — Joannes Florianus HAMMERSCHMID: *Prodromus Glorae Pragenae [...]*, Praha 1723.

- HERESWITHA 1975 — Zuster HERESWITHA: Inleiding tot de geschiedenis van het kloosterwezen in de Nederlanden A: Orden ontstaan in de Middeleeuwen: Orden volgens de regel van de H. Augustinus. (=Archives et bibliothèques de Belgique; no spécial 15), Bruxelles 1975.
- HERRMANN 1938 — Wilhelm Herrmann: Zur Geschichte der Neisser Kreuzherren vom Orden der regulierten Chorherren und Wächter des Heiligen Grabes zu Jerusalem mit dem doppelten roten Kreuz. Wrocław (Breslau) 1938.
- HLAVENKA/SÝKORA/VELÍMSKÝ 2008 — Pavel HLAVENKA / Milan SÝKORA / Tomáš VELÍMSKÝ: K románské podobě kostela sv. Jakuba Většího ve Světcí. Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007. Most 2008, 277–296.
- KLAPPER 1923 — Joseph KLAPPER: Der Ursprung der lateinischen Osterfeiren. Zeitschrift für deutsche Philologie 50, 1923, 46–58.
- KOŘÁN 1997 — Ivo KOŘÁN: Santini a Brokof na Zderaze. Umění 45, 1997, 202–208.
- KOVÁŘ/DRAGOUN 2012 — Miroslav KOVÁŘ / Zdeněk DRAGOUN: Příspěvek k poznání komendy templářů v Praze na Starém Městě. Staletá Praha 28, 2012/2, 13–30.
- KROESEN 2000 — Justin E. A. KROESEN: The Sepulchrum Domini through the Ages. Leuven 2000.
- LEWAŃSKI 1966 — Julian LEWAŃSKI: Średniowieczne gatunki dramatyczno-teatralne, I: Dramat liturgicky. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
- LEWAŃSKI 1981 — Julian LEWAŃSKI: Dramat i teatr średniowiecza i renesansu w Polsce. Warszawa 1981.
- LIPPHARDT 1976 — Walther LIPPHARDT: Lateinische Ostersfeiren und Osterspiele I–VI. Berlin-New York 1976.
- LORENC 1973 — Vilém LORENC: Nové Město pražské. Praha 1973.
- ŁOZIŃSKI 1969 — Jerzy ŁOZIŃSKI: Miechowskie Sepulchrum Domini. Biuletyn Historii Sztuki 31, 1969, 151–165.
- LÜSSNER 1886 — Moric LÜSSNER: O pozůstatcích kláštera a kostela zderazského na Novém městě pražském. Method 12, 1886, 61–63.
- MAŠKOVÁ 1975 — Věra MAŠKOVÁ: Křížovníci na Zderaze v době předhusitské. Nepublikovaná disertační práce, Praha 1975. Uloženo: FF UK v Praze, Katedra pomocných věd historických a archivního studia.
- MERHAUTOVÁ LIVOROVÁ 1963 — Anežka MERHAUTOVÁ LIVOROVÁ: Někdejší ženský klášter ve Světcí. Umění 11, 1963, 290–293.
- MERHAUTOVÁ LIVOROVÁ 1969 — Anežka MERHAUTOVÁ LIVOROVÁ: Kostel sv. Jakuba Většího ve Světcí u Bíliny (okr. Teplice). Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích 5, 1969, 19–25.
- MERHAUTOVÁ LIVOROVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ LIVOROVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971.
- MIKA 2000 — Norbert MIKA: Bożogrobcy raciborscy w średniowieczu. In: Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 V 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego. M. Derwich / A. Pobóg-Lenartowicz (eds), Wrocław-Opole 2000, 419–425.
- MORRIS 2005 — Colin MORRIS: The Sepulchre of Christ and the Medieval West. From the Beginning to 1600. Oxford 2005.
- MRÓZ 2000 — Frantisek MRÓZ: Sanktuaria i kaplice Bożego Grobu w Polsce. Peregrinus Cracoviensis 8, 2000, 79–113.
- NAKIELSKI 1634 — Samuel NAKIELSKI: Miechovia, sive Promptvarium antiquitatum monasterii Miechoviensis. Kraków 1634.
- NOVOTNÝ 1928 — Václav NOVOTNÝ: České dějiny I/3: Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253). Praha 1928.
- NOVÝ 1991 — Rostislav NOVÝ: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století. Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, 125–146.
- PAŘEZ 1998 — Jan PAŘEZ: Kláštery na Novém Městě pražském do husitských válek a jejich právní a ekonomické postavení v městském prostředí. In: Nové Město pražské ve 14.–20. století. (=Documenta Pragensia 17), Václav Ledvinka / Jiří Pešek (eds), Praha 1998, 75–91.
- PENCAKOWSKI 1991 — Paweł PENCAKOWSKI: Przemiany formy i funkcji wieży kościoła parafialnego (dawniej bożogrobców) w Miechowie. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 36, 1991, 207–221.
- PENCAKOWSKI 2008 — Paweł PENCAKOWSKI: Gothic Paintings of the Chapel in the Tower of the Church of the Miechovits in Miechów – Gotické nástěnné malby v kapli věže klášterního kostela božehrobců v Miechově. Umění 56, 2008/6, 474–482.
- PIFFL 1939 — Antonín PIFFL: Půdorys a klenba kostela sv. Petra a Pavla na Zderaze (Praha II.). Časopis společnosti přátel starožitností 47, 1939, 68–76.
- PIŁAT 1999 — Zbigniew PIŁAT: Fundator i Fundacja klasztoru Bożogrobców w Miechowie. In: Bożogrobcy w Polsce. Mariusz Affek (ed.), Warszawa 1999, 11–43.
- PIŠA 1956 — Vladimír PIŠA: Dva pražské historicko-archeologické nálezy. Ochrana památek Sborník Klubu Za starou Prahu na rok 1956, Praha 1956, 50–53.
- PIŠA 1957 — Vladimír PIŠA: Středověká Praha ve světle nálezů z roku 1955. Ochrana památek: sborník Klubu za Starou Prahu na rok 1957. Praha 1957, 72–79.
- PIWOŃSKI 1969 — Henryk PIWOŃSKI: Liturgia wielkanocna u bożogrobców w Miechowie. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 16, 1969, 93–102.

- PIWOŃSKI 1981 — Henryk PIWOŃSKI: Liturgia wielokopiatkowa u Bożogrobców. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 43, 1981, 269–280.
- PRAŽÁK 1962 — Jiří PRAŽÁK: Z dějin českých knihoven v době husitské (Knihovna trutnovská). *Studie o rukopisech* 1, 1962, 109–132.
- PRINGLE 2007 — Denys PRINGLE: *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem, A/III: The City of Jerusalem*. Cambridge 2007.
- SCHALLER 1797 — Jaroslaus SCHALLER: *Beschreibung der königl. Haupt- und Residenzstadt Prag [...] IV. Prag 1797*.
- SCHÖNFELDER 1911 — Albert SCHÖNFELDER: Die Prozessionen der Lateiner in Jerusalem zur Zeit der Kreuzzüge. *Historisches Jahrbuch* (Gorres-Gesellschaft) 32, 1911, 578–597.
- SHAGRIG 2010 — Iris SHAGRIG: The Visitatio Sepulchri in the Latin Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem. *Al-Masāq* 22, 2010, 57–77.
- SKRZYDLEWSKA 1999 — Beata SKRZYDLEWSKA: Architektura i sztuka kościoła pod wezwaniem Grobu Świętego. In: *Bożogrobcy w Polsce*. Mariusz Affek (ed.), Warszawa 1999, 221–225.
- SOMMER 1833 — Johann Gottfried SOMMER: *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt I*. Leitmeritzer Kreis. Prag 1833.
- SOMMER 2004 — Jan SOMMER: Zderaz (Praha 2). Zaniklý klášter křižovníků Božího hrobu. *Architektonické detaily*. (=Monudet 5), Praha 2004.
- SVÁTEK 1969 — Josef SVÁTEK: Z dějin konventu řádu Svatého hrobu ve Světcí u Bíliny (okr. Teplice). *Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích* 5, 1969, 9–18.
- ŚWIECHOWSKI 1963 — Zygmunt ŚWIECHOWSKI: Budownictwo romańskie w Polsce. *Katalog zabytków*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, 166–167, obr. 387–389.
- TOBIASZ 1963 — Mieczysław TOBIASZ: Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski). *Nasza Przeszość* 17, 1963, 5–60.
- TOMEK 1855 — Václav Vladivoj TOMEK: *Dějepis města Prahy I*. Praha 1855.
- TOMEK 1893 — Václav Vladivoj TOMEK: *Dějepis města Prahy III*. Praha 1875. (Druhé, opravené vydání Praha 1893).
- ULIČNÝ 2008 — Petr ULIČNÝ: Boží hrob a Svaté pole: Jeruzalémská topografie sedleckého kláštera. In: *Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700*. Mezinárodní sympozium Kutná Hora 18.–20. září 2008 / Sedletz. Geschichte, Architektur und Kunstschaffen im Sedletz Kloster im mitteleuropäischen Kontext um die Jahre 1300 und 1700. Radka Loničková (ed.), Praha 2009, 215–249.
- ULIČNÝ 2011a — Petr ULIČNÝ: Kristus v pohybu. Přemístitelné objekty v liturgii středověkých Čech – Christ in Motion: Movable Objects in the Liturgy of Mediaeval Bohemia. *Umění* 59, 2011/2, 129–137.
- ULIČNÝ 2011b — Petr ULIČNÝ: Christ in Motion: Portable Objects and Scenographic Environments in the Liturgy of Medieval Bohemia. In: *Czech Stage Art and Stage Design*. (=Theatralia/Yorick 2011/1), Ch. M. Billing / P. Drábek (eds.), Brno 2011, 34–52.
- ULIČNÝ 2012 — Petr ULIČNÝ: Prostor a rituál: Velikonoční slavnost v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. *Studia mediaevalia Bohemica* 4, 2012/1, 7–33.
- ULIČNÝ (v tisku) — Petr ULIČNÝ: Kaple Božího Těla na Karlově náměstí v Praze. *Průzkumy památek* (v tisku).
- VANĚČEK 1928 — Václav VANĚČEK: Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století. Pokus o věcný rozbor imunitních textů. Praha 1928.
- VANĚČEK 1933 — Václav VANĚČEK: Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.), část 3: Imunita soudní. Praha 1933.
- VELÍMSKÝ 1992a — Tomáš VELÍMSKÝ: Hrabišici Všebor a Kojata a počátky vrcholně středověkého Mostu. *Český časopis historický* 90, 1992, 321–334.
- VELÍMSKÝ 1992b — Tomáš VELÍMSKÝ: Ke vzniku maškovského územního a majetkového celku. *Muzejní a vlastivědná práce* 30. Časopis společnosti přátel starožitností 100, 1992/3, 156–169.
- VELÍMSKÝ 1998 — Tomáš VELÍMSKÝ: Trans montes, ad fontes! (Přes hory k pramenům!). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech. *Most* 1998.
- VELÍMSKÝ 2002 — Tomáš VELÍMSKÝ: Hrabišici, páni z Rýzmburka. Praha 2002.
- VELÍMSKÝ 2005 — Tomáš VELÍMSKÝ: Příběh rodu Milhosticů. *Dějiny a současnost* 27, 2005/6, 18–21.
- VLČEK 1998 — Pavel VLČEK: Čp. 269/II, Na Zderazi 4, býv. probošství křižovníků – strážců Božího hrobu. In: *Růžena Batková et al., Umělecké památky Prahy – Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady* (Praha 1). Praha 1998, 277–279.
- WERNER 1958 — Heinrich WERNER: Die Krypta der Klosterkirche zu Denkendorf. *Esslinger Studien* 4, 1958, 12–16.
- WOLF 2004 — Jiří WOLF: Heuristická poznámka k dějinám kláštera Strážkyň Božího hrobu ve Světcí v 16. století. *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 25, 2004, 159–162.
- WOLNIK 1995 — Franciszek WOLNIK: Kalendarz nyskich bożogrobców według XIV-wiecznego Liber Ordinarius. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 15, 1995, 311–333.
- WOLNIK 1996 — Franciszek WOLNIK: Tajemnica Krzyża w liturgii nyskich bożogrobców. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 16, 1996, 289–312.

WOLNIK 2000 — Franciszek WOLNIK: Liturgia božehrobců nyskich w średniowieczu. In: Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 V 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego. M. Derwich / Anna Pobóg-Lenartowicz (eds), Wrocław-Opole 2000, 459–477.

YOUNG 1926 — Karl YOUNG: The Home of the Easter Play. *Speculum* 1, 1926, 71–86.

SUMMARY

The Monastery of the Canons Regular of the Holy Sepulchre in Zderaz in Prague, was one of Prague's oldest monasteries. At the same time, however, due to its destruction in 1420 it is one of the least preserved and thus the least known about. The Order originated in Jerusalem, where after the conquest of the city by the Crusaders in 1099, the Duke of Lorraine, Godfrey of Bouillon, appointed a chapter of canons at the church of the Holy Sepulchre whose purpose was to protect and worship the Holy Sepulchre. This was transformed into a regulated order by the Patriarch Arnulf of Chocques in 1114 and governed by the Canons Regular. Soon afterwards the order began to spread to Europe, where it gained favor as well as richly endowed houses, one of the more significant of which was the monastery founded in Miechów near Krakow in 1163. Its layout, with the convent located on the northwest corner of the monastery church, evidently influenced such a similar arrangement in Prague.

Due to relatively rich surviving written sources, several of the Zderaz monastery's construction campaigns can be explored. The monastery was founded around 1190 at the church of St. Peter by the members of the North Bohemian Hrabišic family, the brothers Kojata and Všebor. Kojata bequeathed his considerable fortune before his death to the monastery in 1227, as did Všebor sometime before 1238, when the two church altars were consecrated. The establishment of the altars was probably related to the construction realized through Všebor's bequest, probably carried out earlier and finally drawn up in 1238. From 1256 there are dated documents conferring numerous indulgences for the benefit of the monastery; the income from these indulgences was associated with further construction which culminated in 1276 with the consecration of the new chorus together with the altar under the name of the Holy Sepulchre and St. John the Baptist. Relics of the Holy Cross and the Holy Sepulchre were placed into the altar of the choir, which in 1270 was referred to as a costly work. Given that the church had been dedicated to St. Peter, the dedication of the new choir to the Holy Sepulchre may be interpreted as for a new choir, on the west side. According to Baroque historians, the sacristy and a fragment of the presbytery from the church still stood in 1715, in the vicinity of the cloister which lay to the west of the church, which supports the presumption of the western orientation of the choir. A western orientation and the dedication to the Holy Sepulchre, the only one in medieval Bohemia, would have reflected the Order's focus on homage to the location proving the resurrection of Christ. In the 1390's, the church was apparently repaired from damage that occurred around 1278 or 1286. This may be the period of origin for stone fragments found in the Baroque church which was demolished in 1904–1905. Around 1361, the monastery cloister was rebuilt, inside which the chapel of Corpus Christi was located. The chapel was mentioned in 1391, when a stonemason named Henzlin was referred to as a witness and who might have participated in the construction of some part of the monastery. Another event relating to the monastery church, which in 1410 was mentioned as "*decrepit with age*", was probably completed in 1415, when the altar of Corpus Christi and the Assumption of the Virgin Mary, founded in the year 1408, was moved to the newly built part of the church. Since the brotherhood caring for the construction of the chapel of Corpus Christi on Karlovo náměstí had a close relationship with the Zderaz monastery, in which the decision was made in 1382 to build that chapel, it is not impossible that the reconstruction of the monastery church took place with the participation of the builder of the chapel, consecrated sometime before 1408. From the entire complex, today a part of the northern wing of the cloister is preserved, incorporated into the dwelling house No. 275/II as three very narrow arcade arches. Research in 1954–1955 revealed brackets of former groin vaults which have parallels in the adjacent Benedictine monastery Na Slovanech which was built at the same time. A noteworthy detail of the vaulting were dividing ribs of semi-circular profile, perhaps as an imitation of an older model from the c. 1238 construction campaign. Until 1905, a part of the adjacent eastern wing of the cloister and a great portal from the 14th century still existed, the latter now preserved only in fragments, facing northwards from the cloister, perhaps towards the former church. A closer comparison with the preserved church of the women's branch of the order in Světec near Bílina does not provide unequivocal results, neither does an analysis of the alleged medieval appearance of the Zderaz church published in 1797.

The community followed the liturgy, introduced in the early 12th century directly at the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem, as illustrated by a manuscript dating from around 1385, preserved in the University Library in Wrocław (I Q 175). The manuscript belonged to a monastery in Silesian Nysa which was subordinated to Zderaz before the Hussite wars and to where the Prague community took recourse, which is how the manuscript got to Poland. The calendar of the manuscript, containing many feast days of the Bohemian patron saints, was written sometime around 1385 and was used in Bohemia even in the 90's, when newly announced feast days were added. The manuscript is the latest known version of a number of similar liturgical books compiled after the fall of Jerusalem (1187) in Acre and during the 13th and 14th centuries in Europe for the monasteries of Canons of the Holy Sepulchre. These religious houses followed the liturgy preserving the situation of Jerusalem during the Crusades in detail, as demonstrated by the rubrics determining how to carry out the celebrations of Palm Sunday and the Easter festivities, including the play of the Visit to the Tomb (*Visitatio Sepulchri*) in the Church of the Holy Sepulchre, counting with a visit to Calvary. This play, staged at Zderaz apparently in the western choir, thus extends the list of known performances played in medieval Prague (St. George, St. Vitus, Knights of St. John Monastery). The significance of the finding that

the manuscript was used in Prague also lies in the fact that it was apparently this unusual Jerusalem liturgy which inspired the Emperor Charles IV to found the Benedictine monastery, following the old Slavonic liturgy, in the very vicinity of the Zderaz monastery, supplemented later by the monastery of the Milan Benedictines, which followed the (also unusual) Ambrosian liturgy.

Fig. 1. Prague-New Town, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre (božehrobcí) Na Zderaze. Reconstruction of the layout at the beginning of the 19th century. Medieval relics which are preserved, documented, and presumed with more accuracy are marked in **red**. **1** – part of the northern arm of the medieval cloister; **2** – northeast area of the cloister and northern portal; **3** – part of the eastern branch of the medieval cloister; **4** – chapel with altar of St. Jude Thaddeus; **5** – remnants of the west wall of the north wing of the convent; **6** – site with cellar of medieval origin; **7** – church of Ss. Peter and Paul; **8** – sacristy; **9** – chapel of the Holy Sepulchre; **269** – provosty; **307** – south wing of the convent. Dashed lines represent the reconstructed course of medieval structures. Base: combination of Jüttner's plan (1816) and stable cadastre (1842) (drawing by the author).

Fig. 2. J. D. Huber 1769: Orthographic plan of Prague in cavalier perspective – section: view onto the premises of the former Canons Regular of the Holy Sepulchre monastery Na Zderaze. The block between Charles Square and the streets Na Zderaze and Na Zbořenci is drawn from the southeast; the church of St. Peter and surroundings from the southwest. Josef Daniel Huber, Wahre Laage Der Königlichen Haupt und Residentz statt Prag, 1769. Original: Vienna, Österreichische Nationalbibliothek.

Fig. 3. J. Jüttner 1816: Map of Prague – section: premises of the former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Josef Jüttner: Grundriß der königlichen Hauptstadt Prag, Prague, 1816.

Fig. 4. The "Imperial imprint" of the stable cadastre 1842 – section: the premises of the former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze in Prague's New Town.

Fig. 5. Franz Heger 1804: The plan for rebuilding the northern part of the cloister of the former monastery Na Zderaze on part of house No. 275/II.

Fig. 6. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Documentation of findings of cloister arcades in house No. 275/II in 1954–1955 (taken from Piša 1957).

Fig. 7. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Visible remnants of the westernmost preserved arcades of the northern part of the cloister.

Fig. 8. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Revealed brackets of cloister arcade in house No. 275/II in 1954–1955 (taken from Piša 1957).

Fig. 9. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Keystone, likely from the eastern arm of the cloister, demolished in 1904–1905. Stored: National Museum in Prague.

Fig. 10. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Keystone, likely from the eastern arm of the cloister, demolished in 1904–1905. Stored: National Museum in Prague.

Fig. 11. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Fragment of portal in the former northeast corner of the cloister with visible remnants of the springing of the vaulting. View from the southeast.

Fig. 12. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze. Fragments of window jamb, perhaps from the choir of the Holy Sepulchre and St. John the Baptist, consecrated in 1276, found while demolishing the Baroque church of ss. Peter and Paul in 1904–1905. Stored: National Museum in Prague.

Fig. 13. Miechów near Krakow, former monastery of Canons of the Holy Sepulchre. Schematic plan view of the monastery premises from 1835 (taken from AFEK 1999, fig. 10).

Fig. 14. Prague, former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre on Zderaze. Foundation stone found in the presbytery of the Baroque church of Ss. Peter and Paul during its demolition in 1904–1905. Stored: National Museum in Prague.

Fig. 15. Prague-Old Town, Liliová No. 211/I, former monastery of the Knights Templar. Plan of discovered parts of the rotunda of St. Lawrence; **A** – before the arrival of the order, and **B** – after modifications done in the 2nd quarter of the 13th century (taken from BORKOVSKÝ 1959, 42).

Fig. 16. Světec, church of St. James the Greater. Ground floor of the church of the former monastery of the Canonesses Regular of the Holy Sepulchre. Reconstruction of the state from the middle 15th century. **Black and gray** – Late Romanesque (**gray** northwestern added chapel), **red** – Early Gothic (southwest added chapel), **pink** – High Gothic, **brown** – Baroque construction (taken from HLAVENKA/SÝKORA/VELÍMSKÝ 2008, 284–285).

Fig. 17. Supposed appearance of the monastery church of St. Peter of the former monastery of Canons Regular of the Holy Sepulchre Na Zderaze in Prague's New Town (taken from SCHALLER 1797, Tab. 2).

Translated by Bryce Belcher and Petr Uličný

Ing. arch. Petr ULÍČNÝ
nezávislý historik architektury
Utrecht, Netherlands
petrulicny@seznam.cz; www.academia.edu